

NOVETATS EPIGRÀFIQUES IBÈRIQUES DELS SEGLES V-IV AC DEL MAS CASTELLAR (PONTÓS, ALT EMPORDÀ)

Inscripcions ibèriques, llengua ibèrica, escriptura ibèrica, Pontós, cronologia

Joan Ferrer* David Asensio** Enriqueta Pons***

En este trabajo se analizan once inscripciones ibéricas inéditas del Mas Castellar (Pontós), siete sobre cerámicas áticas y una sobre cerámica gris. Siete sólo constan de un solo signo, pero en las tres inscripciones de mayor longitud se identifican probables antropónimos ibéricos sin ningún morfo añadido. Un aspecto a destacar es la cronología estratigráfica de las nuevas piezas presentadas en este trabajo que las sitúa entre las inscripciones ibéricas más antiguas. En particular, las que han aparecido entre los escombros de un edificio amortizado en el último cuarto del s. V a.C., lo que la convierte en la inscripción ibérica más antigua por cronología estratigráfica, sólo superada por las inscripciones sobre cerámicas áticas de figuras negras de Ullastret, como C.2.30, con una cronología tipológica de mediados del s. V a.C. Inscripciones ibéricas, lengua ibérica, escritura ibérica, Pontós, cronología

This paper analyses eleven unpublished Iberian inscriptions from Mas Castellar (Pontós), seven on Attic pottery and the other on grey ceramic. Seven consist of only one sign, but the three longest inscriptions contain probable Iberian personal names without any morph added. One aspect that has to be pointed out is the stratigraphic chronology of the new pieces presented in this work, as they are among the oldest Iberian inscriptions. In particular, the Attic ceramics that have appeared among the rubble of a building abandoned in the last quarter of the five century BC, which makes it the oldest Iberian inscription for stratigraphic chronology, surpassed only by the inscriptions on Attic black-figure pottery from Ullastret, like C.2.30, with a typological chronology of the third quarter of the five century. BC. Iberian inscriptions, Iberian language, Iberian script, Pontós, Chronology

Cet article analyse 11 inscriptions ibériques inédites du site de Mas Castellar (Pontós), sept sur céramique attique et une sur céramique grise. Sept se composent d'un seul signe, mais les trois inscriptions plus longues identifient probables anthroponymes ibériques sans aucun morpho ajouté. Un aspect à souligner est la chronologie stratigraphique des nouvelles pièces présentées dans ce travail qui sont parmi les plus anciennes inscriptions ibériques. En particulier ceux qui sont apparus dans les décombres d'un immeuble amorti au cours du dernier quart de s. V av. J.-C., ce qui en fait deviennent les plus anciennes inscriptions ibériques selon la chronologie stratigraphique, seulement surpassées pour les inscriptions sur céramiques attiques à figures noires d'Ullastret, comme C.2.30, avec une chronologie typologique du milieu du Vème siècle av. J.-C.

Inscripcions ibèriques, llengua ibèrica, escriptura ibèrica, Pontós, cronologia

INTRODUCCIÓ

L'assentament de Mas Castellar de Pontós ocupa dos replans contigus i escalonats: el Camp de Dalt, de 2,5

ha de superfície, i el Camp de Baix, d'1,5 ha. Les restes arqueològiques corresponen a almenys tres assentaments successius, de naturalesa ben diferent. Hi ha una primera ocupació dels segles VII-VI aC., mal coneguda

* Grup LITTERA (Universitat de Barcelona)

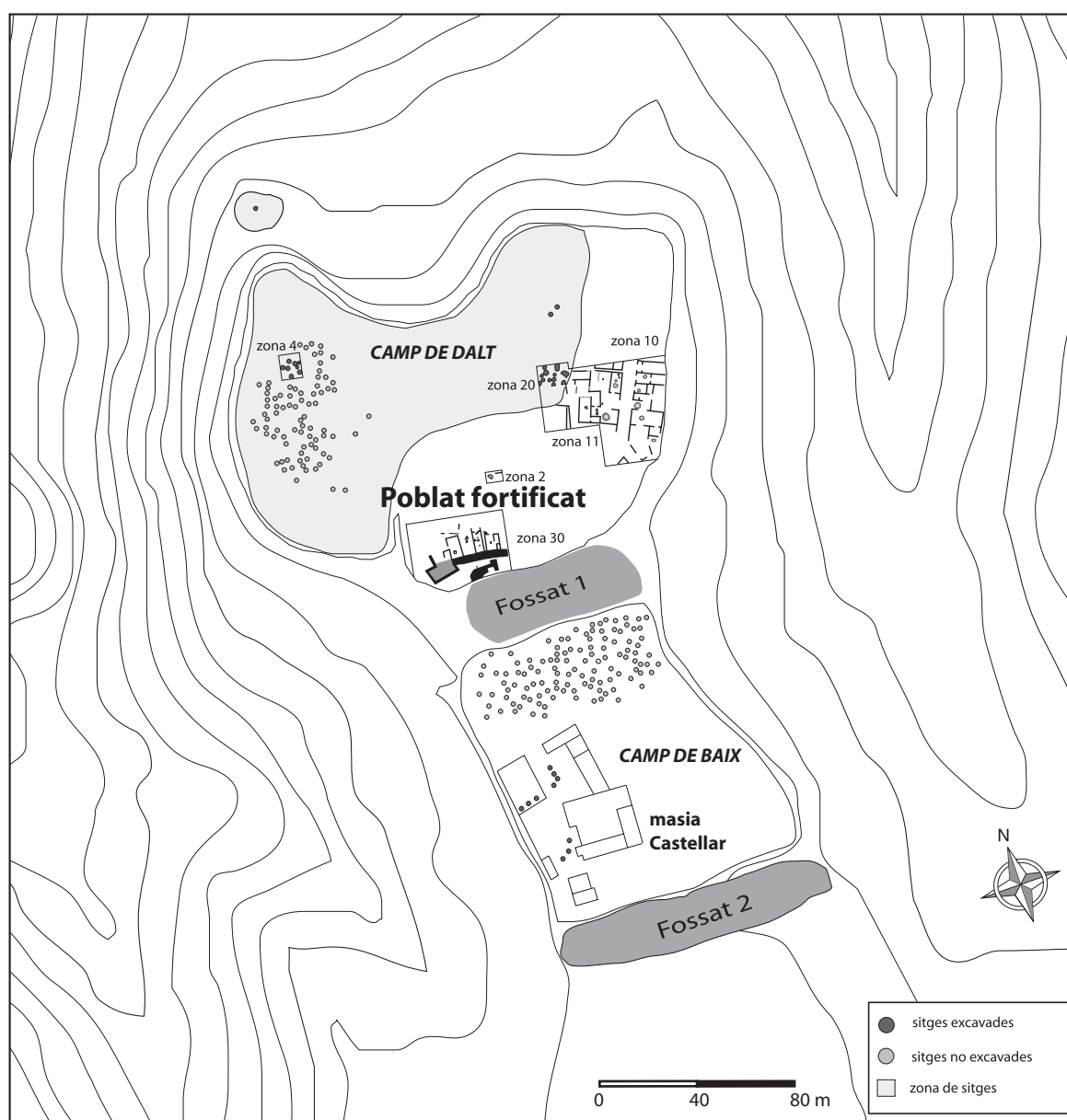
** Universitat Autònoma de Barcelona / Universitat de Barcelona / MónlberRocs SL

*** Col·laboradora del Museu d'Arqueologia de Catalunya

donat que la documentació disponible és escassa: un grapat de sitges disperses i unes restes migrades d'hàbitat, un paviment amb una llar de foc aparegut en el fons de la potent seqüència excavada en l'angle sud-oest del turó, el punt per on és més fàcil l'accés al Camp de Dalt des del Camp de Baix. Tot seguit en aquest mateix indret del turó es constata l'aparició d'un possible edifici senyorial del s. V aC (Asensio/Pons 2015; Asensio *et al.* en premsa). Un episodi de destrucció violenta, a finals del segle V aC, dóna pas a la construcció, just per sobre de les runes de l'edifici, d'un poblat fortificat protegit per un doble fossat. Aquest característic *oppidum* fortificat té una vida molt curta, ja que s'amortitza i desmantella

cap a mitjans del s. IV aC, quan és substituït per un establiment no fortificat ubicat al límit sud-est del Camp de Dalt, que en aquest cas perdurà fins el primer quart del s. II aC, moment final de l'ocupació antiga del jaciment. A tot això s'hi han d'afegir dos grans camps de sitges: un al límit nord-oest del Camp de Dalt i l'altre al límit nord del Camp de Baix (Pons 2002; Bouso *et al.* 2002; Pons *et al.* 2004; 2005; 2006; 2010; Fuertes *et al.* 2005; Asensio *et al.* 2007; Asensio/Pons 2011), amb la cronologia d'una majoria de les estructures excavades centrada al llarg dels segles IV i III aC (Fig. 1).

S'han publicat vuit inscripcions ibèriques procedents de Mas Castellar de Pontós, set esgrafiats ceràmics i un

Figura 1. Planimetria topogràfica del jaciment.

plom. De les excavacions més antigues en l'agrupació de sitges del Camp de Dalt (Martin 1977) procedeix l'*ostrakon* (C.3.1; Maluquer 1976; Ferrer i Jané/Sánchez e.p. 2017) que conté una relació de cinc antropònims]+**lgitibaś**, **lauśsu**, **turin**, **aluřtileis** i **bilotikeř(ei)**. També de les excavacions dels anys setanta procedeixen una campaniana A amb un parell de signes, **jeś** (C.3.4*; Prescott 1979), i un escif àtic amb un antropònim, **mlbeier** (C.3.2; Prescott 1979). D'una prospecció del 1990 a l'assentament obert procedeix una altra base d'escif àtic de lectura poc clara (C.3.3*; Panosa 1993, 2.1). De les excavacions a l'assentament obert a mitjans dels noranta procedeixen un parell d'esgrafiats poc

clars sobre una llàntia de ceràmica campaniana (C.3.6*; Panosa 1993, 6.1) i una àmfora greco-itàlica (C.3.7*; Panosa 2001, 7.3). Del passadís d'entrada al poblat procedeix una altra base d'escif àtic amb un parell de signes, **lbař** (C.3.5*; Panosa 2001, 7.1). L'any 2002 es va publicar una extensa monografia sobre el jaciment en la que hi figurava un estudi de Maribel Panosa (2002) on es recollien totes les inscripcions publicades fins al moment. El 2001 va aparèixer el primer plom inscrit (Ferrer i Jané/Velaza 2008), tot i que amb un text curt i amb molts problemes de lectura, a la sitja 362, de la que procedeixen també dos escifs de ceràmica grisa amb signes aïllats (Asensio/Giner/Pons 2008, 45) (fig. 2).

Ref.	Suport	Posició	Any	Context	Cronologia (a.q.)	Text	NS
C.3.1	Cer. Comuna Ibèrica (<i>ostrakon</i>)	Paret	1976	Camp de Baix (Sitja 25 -Estrat 2, (Inv. MC-525/3)	Inicis s. III aC	]l gitibaś / lauśsu . turin / aluřtileis / bilotikeřei	33
C.3.4*	Cer. CampA (Copa)	Paret	1977	superficial	¿s. III.-II?	jeś	2
C.3.2	Cer. Àtica (Escif)	Base	1978	superficial	s. IV aC	mlbeier	6
C.3.3*	Cer. Àtica (Escif)	Base	1990	Prospecció oppidum, (MC-R-1552)	s. IV aC	]t akokoba [	4?
C.3.7*	Àmf. Greco-itàlica		1994	Casa 2 (dept. 4) Establiment rural (MC-11052)	Darrer quart s. III aC	oli + ti	4
C.3.6*	Cer. CampA (Llàntia)		1996	Casa 1 (dept. 3) Establiment rural (MC-10241-15)	Darrer quart s. III aC	]t ia	2
C.3.5*	Cer. Àtica (Escif)	Base	1998	Entrada oppidum abocador Ab38, (MC-3112-11)	1er quart a. IV aC	]b ař	2
Pons 2008, p. 45	Cer. Gris Ibèrica reduïda (Escif)	Base	2000	oppidum FS362, (MC-30154-29)	2º quart, s. IV aC	u / tu	1
Pons 2008, p. 45	Cer. Ibèrica reduïda (Escif)	Paret	2001	Oppidum FS362, (MC-30196-3)	2º quart, s. IV aC	e	1
Ferrer i Jané / Velaza 2008	Plom	w	2001	Oppidum FS362 (MC-30186-4)	2º quart s. IV aC	] l . ildif + [/]+ birń . ata + [	12

Figura 2. Inscripcions ibèriques de Pontós ja publicades.

NOVETATS EPIGRÀFIQUES

A les excavacions dels darrers anys (2005-2015) han aparegut onze noves inscripcions ibèriques, deu sobre ceràmiques àtiques i una sobre ceràmica ibèrica reduïda (fig. 3).

- 1. Esgrafiati probablement incomplet per la dreta de quatre signes en un fragment de base d'un skyphos àtic de vernís negre (fig. 4). Va aparèixer a la campanya del 2014 (MC-32029-20) a les runes de la terrassa sud de l'edifici 516 amb una cronologia estimada d'amortització del darrer quart el s. V aC.

Ref.	Suport	Posició	Any	Context	Cronologia (a.q.)	Text	NS
1	Cer. Àtica (Escif)	Base	2014	Edifici 516: runes terrassa-sud (MC-32029-20)	Darrer quart s. V aC	taśa[	4
2	Cer. Àtica (Escif)	Paret	2002	Oppidum (SJ 434) (MC-30280-5)	Mitjan s. IV aC	bigíśar / n	6
3	Cer. Àtica (Escif)	Base	2001	Oppidum (SJ 434), (MC-30265-2)	Mitjan s. IV aC	(l)eřgudo	4
4	Cer. Àtica (Escif)	Paret	2002	Oppidum (SJ 434) (MC-30280-7)	Mitjan s. IV aC	]r	2
5	Cer. Ibèrica reduïda (Escif)	Base	2011	Espoli de torre de l' oppidum (MC-3072-116)	Mitjan s. IV aC descontextualitzat	ga	1
6	Cer. Àtica (Escif)	Base	2011	Camp de sitges (SJ 104) (MC-4037-3)	Mitjan s. IV aC	be	1
7	Cer. Àtica (Escif)	Paret internansa	2014	Edifici 516: runes terrassa-sud (MC-32029-7)	Darrer quart s. V aC	du / Δ (?)	1
8	Cer. Àtica (Escif)	Paret internansa	2014	Edifici 516: runes terrassa-sud (MC-32029-8)	Darrer quart s. V aC	du / Δ (?)	1
9	Cer. Àtica (Escif)	Paret internansa	2001	Oppidum (Nivell d'ús) (MC-30230-2)	Primer quart s. IV aC	do / e / E (?)	1
10	Cer. Àtica (Escif)	Base	2003	Oppidum (SJ 434) (MC-30280-4)	Mitjan s. IV aC	a	1
11	Cer. Àtica (Escif)	Base	2014	Edifici 516: runes terrassa-sud (MC-32027-95)	Darrer quart s. V aC	]r	1

Figura 3. Inscripcions ibèriques de Pontós analitzades en aquest treball.

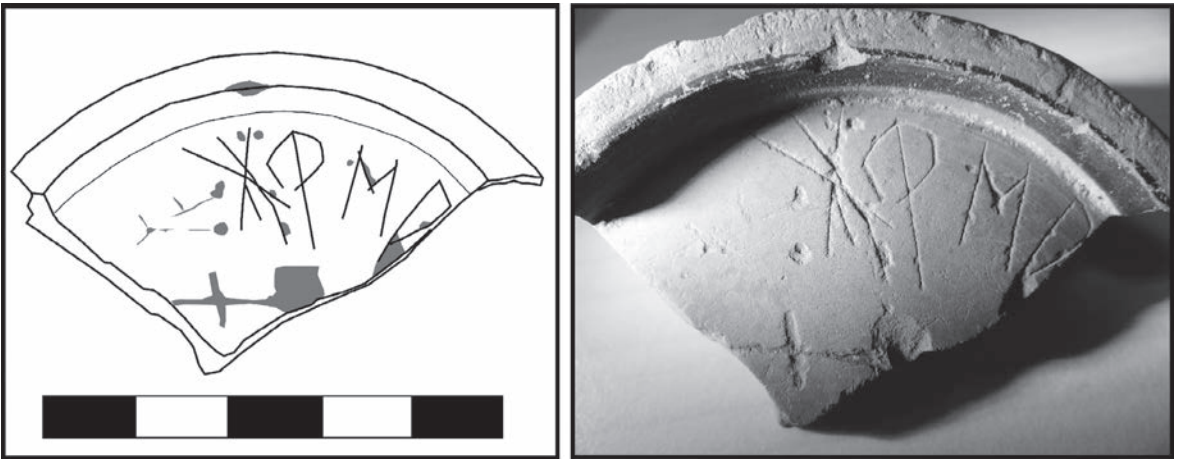

Figura 4. Fragment de base d'un escif de ceràmica àtica de vernís negre (MC-32029-20).

El primer signe podria ser un **ta3** complex de dos traços, amb un traç el triple de llarg del normal, poc probable, o bé un **ta2** (Ferrer i Jané 2005, 960) amb un traç addicional, que podria encaixar com a variant supercomplexa del signe **ta** en un context trial (Ferrer i Jané e.p. 2017). El segon és un **í3**¹, el tercer un **ś1** i el quart un signe **a3**. Així doncs, la lectura seria: **taíśa**].

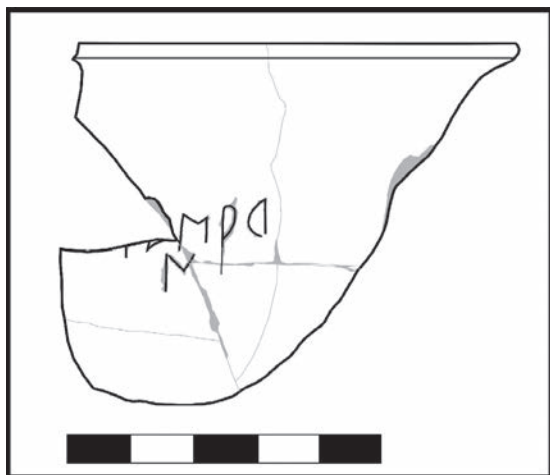
El text es podria interpretar com un antropònim format per **taí** (Untermann 1990, n115; Rodríguez Ramos 2014, n°138) com a primer formant, tot i que és més freqüent com a segon formant, per exemple **biuřtaí** (B.1.3), que com a primer formant, on només apareix en un parell de casos amb certa claredat: **taítolo** (C.2.19) i **taíbeřon** (F.6.1). El segon formant podria ser **śar** (Rodríguez Ramos 2014, n°131), **śalai** / **śalei** (Rodríguez Ramos 2014, n°129) o **śan** / **śani** (Untermann 1990, n°99; Rodríguez Ramos 2014, n°130): documentats per exemple a SANIBELSER (TS), **uniśan** (B.1.27), **śaleitartín** (Ferrer i Jané 2012), **ildíśar** (B.7.34*; Solier 1989). La interpretació de la inscripció és que és tracta d'una indicació de propietat amb el nom del propietari.

2. Esgrafiats probablement sencer de sis signes en un fragment de paret externa d'un *skyphos* àtic de ver-

Va aparèixer a la campanya del 2003 a la sitja 434 situada davant de la casa 4 del poblat fortificat amb una cronologia estimada d'amortització d'entorn el 350 aC.

Tenint en compte la posició de la base dels signes no sembla que falti cap més signe per l'esquerra. En comparació amb els altres esgrafiats del jaciment, aquest destaca per la bona qualitat del traçat de les línies corbes que denota un bon domini de l'escriptura sobre suports durs. Del primer signe només se'n conserva la part inferior d'un fragment d'asta vertical que podria correspondre a un gran nombre de signes: **ba**, **bi**, **ti**, **i**, **u**, **ř**, **i**, **m**, **ń** i **n**, tot i que el fet que estigui molt enganxat al següent signe, afavoreix els signes més estrets com **ba**, **i**, **ř**, **u**, **ń** i **bi**, en front de signes que ocupen més espai a la dreta com **ti**, **i**, **n** i **m**. El segon probablement sigui un signe **ki6** simple, o alguna de les seves variants complexes, **ki7-9**, tot i que potser també podria ser un signe **e** tot i que la lleugera inclinació cap a la dreta del traç vertical de la base ho fa menys probable. El tercer és un clar **ś1**, el quart un clar **a3** i el darrer un **r3**: Així doncs, la lectura seria **+kiśar / n**.

L'alternativa més probable d'interpretació es basaria en identificar a la part final del text l'element **śar**

Figura 5. Fragment de un escif de ceràmica àtica de vernís negre (MC-30280-5).

nís negre trencat ja d'antic en diversos fragments. Els dos primers signes estan incomplets per la seva part superior, mentre que el sisè es troba en una segona línia centrat respecte dels anteriors (fig. 5).

(Rodríguez Ramos 2014, n°167), que és un formant antroponímic per exemple present a dos dels ploms de Pech Maho a l'antropònim **ildíśar** (B.7.34*, B.7.36*; Solier 1989), cosa que permetria interpre-

1.- Mentre no s'indiqui el contrari, la classificació de signes és la d'Untermann (1990, 246).

tar el conjunt com un NP bimembre i per tant els dos signes perduts, **+ki**, com un formant antroponímic. Entre els formant antroponímics acabats per **ki** els més probables serien **tigi** (Untermann 1990, n°127; Rodríguez Ramos 2014, n°154), **bigi** (Untermann 1990, n°38; Rodríguez Ramos 2014, n°44) o **iki** com a variant d'**ike** (Untermann 1990, n°59; Rodríguez Ramos 2014, n°63). Alternativament, es podrien identificar els dos signes finals, **ar**, com un morf que apareix habitualment concatenat a NNP i que per tant podríem tenir una fórmula del tipus NP(*kurzname*) + **ar**. En aquesta hipòtesi els dos signes perduts més el signe **ś**, **+kiś**, s'haurien d'interpretar com un formant antroponímic. En contra d'aquesta segona alternativa s'ha d'indicar que la seqüència **+kiś** no encaixa en cap del formants ibèrics identificats fins al moment.

Així doncs, la reconstrucció més probable pels dos signes inicials és **bigi**, ja que apareix sempre amb aquesta forma en primera posició de composició, per exemple **bigibels** (C.2.23). En contra de l'alternativa **tigi**, s'ha d'indicar que amb aquesta forma sempre apareix en segona posició de composició, per exemple **agirtigi** (F.23.8*), mentre que en primera posició apareix en la forma **tigirs**, per exemple **tigirsbin** (B.7.34*; Solier 1989). I en contra de l'alternativa **iki/ike**, s'ha d'indicar que és menys freqüent que els anteriors i que es documenta fonamentalment en segona posició de composició, **mlbeiki** (D.54.1*; Ferrer i Jane/Garcés 2005), tot i que també apareix en primera posició al possible doblet **jikiadin** (B.1.293) / **ikeadin** (C.11.1). Addicionalment, l'escassa distància entre el primer i el segon signe també afavoreix la reconstrucció **bigiśar**, per sobre de les alternatives **tigiśar** i **ikiśar**, ja que tant **i** com **ti** són signes normalment més amples que **bi** en la seva meitat dreta.

Pel que fa al signe **n** de la segona línia, en altres circumstàncies es podria interpretar com una correcció d'un signe oblidat, entre els signes **ki** i **ś**, però en aquest cas no hi ha cap indici positiu que ho recolzi, tenint en compte a més que la bona tècnica amb la que s'ha realitzat l'esgrafi fa improbable l'error en un text tant curt. La presència d'un signe **n** aïllat té com a paral·lel un esgrafi rupestre de la Cerdanya a Ocejá, on darrera d'un clar antropònim, hi figura clarament un signe **n** delimitat per interpuncions: **tikanbiur · n · ...** El text és més llarg i encara està en procés de revisió², però tant la correcció de la lectura de l'antropònim, com l'existència del signe **n** aïllat per interpuncions són clares.

L'ús de signes aïllats com a indicadors abreujats d'unitats metrològiques es un fet constatat en ibèric, els més coneguts són: **e** per **eta(r)**, **ki** per **kita(r)** i **o** per **ota(r)**, però n'hi ha d'altres per les que encara no coneixem la seva denominació extensa: **a**, **be**, **l**, **ka**, **ti**, **ke**, **s**, **rm**. En tot cas, el signe **n** no pertany a aquest conjunt.

Un altre ús de signes aïllats en ibèric és el signe **e** i el signe **i** que apareixen en una estela de Guissona en el text **neitinke · subake · e · i · dago**. Pel signe **e** s'ha proposat que sigui la forma abreujada de **eban**, terme habitual en les esteles ibèriques, metre que per la **i** no hi ha cap proposta.

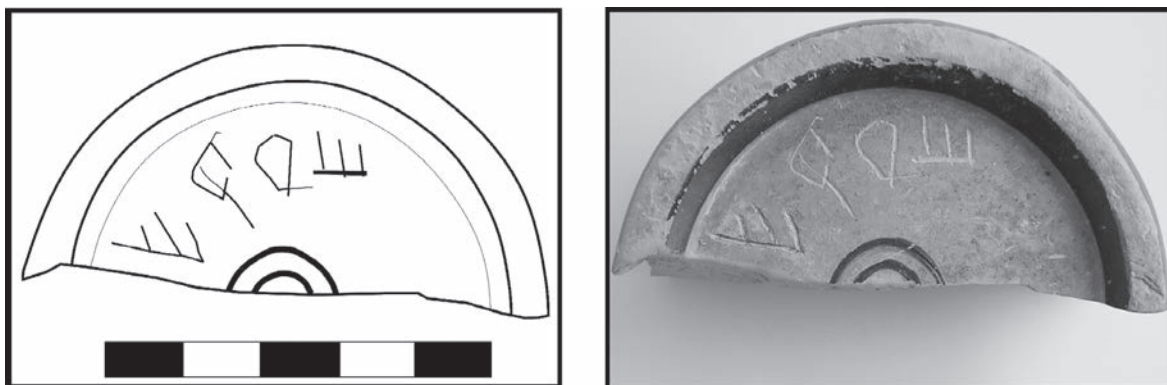
En el supòsit de que el signe **n** aïllat es tracti de la forma abreujada amb la lletra inicial d'un element recurrent que no calgui explicitar, el millor candidat seria **neitin**, ja que és l'element ibèric del lèxic comú que comença per **n** més freqüent. Tot i que en alguns casos **neitin** apareix usat com a formant antroponímic (Untermann 1990, n°89; Rodríguez Ramos 2014, n°101): **neitinke** (D.18.1*; Guitart *et al.* 1996) NEITINBELES (CIL II, 6144). En contra d'interpretar la **n** aïllada com a forma abreujada de **neitin**, cal indicar que en cap dels textos on es documenta, **neitin** no apareix a continuació d'un antropònim, sinó que sovint és el primer element del text, seguit de l'element **iuns-tir** (Ferrer i Jané 2006, Annex 10 amb bibliografia anterior), on s'interpreta com a fórmula d'aparent salutació.

En tot cas, independentment de quin sigui el significat de **n**, l'analogia amb la inscripció rupestre d'Ocejá, permet plantejar que la inscripció tingui una funció cultural, potser votiva. Les darreres investigacions a la Cerdanya han identificat fórmules que es repeteixen (Campmajó/Ferrer i Jané 2010, Ferrer i Jané 2010), així com l'ús d'abecedaris (Ferrer i Jané 2013b; 2014a; 2014b), fets que donen suport a la interpretació votiva del conjunt. Addicionalment, el fet que la inscripció estigui realitzada a la paret del vas en una posició que la fa visible en l'ús del vas dona suport a aquesta interpretació, ja que habitualment les marques de propietat estan realitzades a les bases o a zones poc visibles.

3. Esgrafi potser incomplet per l'esquerra de quatre signes al fons extern d'una base fragmentada de ceràmica àtica. Va aparèixer a la campanya del 2002 (MC-30265-2) a la sitja 434, situada davant de la casa 4 del poblat fortificat, amb una cronologia d'entorn el 350 aC.

2.- La lectura original era **tikaśur · n · śaibolekite ebiubobi**++ (Campmajó/Untermann 1991, 12).

Figura 6. Fragment de base d'un escif de ceràmica àtica de vernís negre (MC-30265-2).

El primer signe és un clar **e4**, el segon malgrat la irregularitat del traçat no sembla que pugui ser altra cosa que **r3/4**. El tercer signe està molt mal fet, però tot apunta a que hauria de ser un signe amb un elevat component circular, cosa que explicaria les dificultats del traçat: el millor candidat seria un **ku2** circular sense el punt central, que en el context d'ús del sistema dual hauria de ser la sonora **gu**. En principi s'hauria de descartar que fos un **be1** d'estil modern que no hauria d'aparèixer en una àtica o un **r3** que situaria dues vibrants seguides. Tampoc les variants arrodonides **a4** i **ke10** semblen bones candidates. El quart és un clar **to1** simple que correspondria a la variant sonora. Tot i que no hi apareix cap variant complexa clara, la cronologia antiga de la peça i les altres inscripcions del jaciment permeten pensar que plausiblement s'està usant el sistema dual. Així doncs, la lectura seria (l)**eṛgudo**.

Aquesta lectura admetria ser interpretada com un antropònim compost per **erḡu** i per **do**. L'element **eṛgu** no figura en els índexs de formants antropònims, però es pot aïllar en posició inicial en dos segments quasi consecutius d'un dels ploms de làtova (F.20.1) **eṛgunin**³ (**eṛgu** + (**u**)**nin** o potser **eṛgun** + **in**) i **eṛgubete** (**eṛgu** + **bete**) acompanyat en el primer cas d'un clar formant antroponímic, **unin** (Untermann 1990, n°139; Rodríguez Ramos 2014, n°167) i en el segon cas, d'un plausible formant antroponímic, **bete** (Moncunill 2010, 138; Ferrer i Jané 2013a, 130). La variant **eṛgun** es documenta

en un esgrafiament rupestre de La Cerdanya a Er, de lectura corregida **eṛgunbas**⁴ (Ferrer i Jané 2015), en aquest cas la interpretació antroponímica també estaria suportada pel fet que apareix seguit del morf **e**. El possible formant final **do** (Untermann 1990, 203; Rodríguez Ramos 2014, n°157) s'identifica clarament com a component onomàstic independent en alguns antropònims ibèrics que apareixen en llatí, com **AGERDO** (TS) o **BURDO** (TS) i també en ibèric en inscripcions duals, com **lauṛdo** (C.2.4) i potser **gírṣdo** (C.1.21). La interpretació de la inscripció és que és tracta d'una indicació de propietat amb el nom del propietari (fig.6).

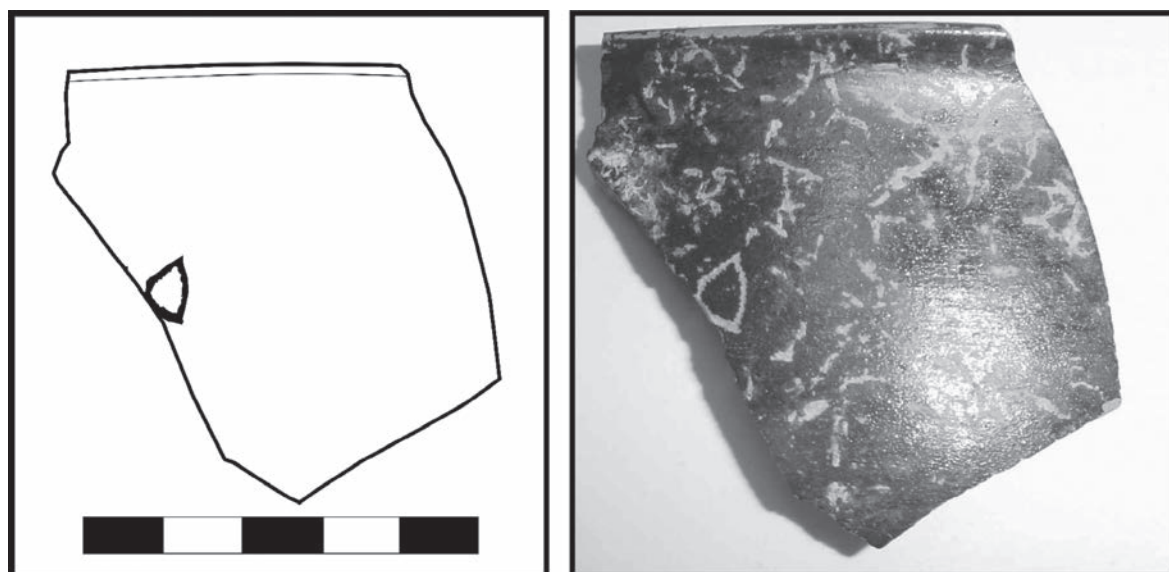
4. Esgrafiament potser incomplet per l'esquerra de dos signes en un fragment de paret externa d'un *skyphos* àtic de vernís negre (MC-30280-7). Va aparèixer a la campanya del 2003 a la sitja 434 situada davant la casa 4 del poblat fortificat amb una cronologia d'amortització d'entorn 350 aC (fig. 7).

Del primer signe només se'n aprecia un traç molt petit que coincideix amb la fractura, mentre que el segon és un **r3j+r**.

Tenint en compte que va aparèixer conjuntament amb el fragment d'escif anterior (n° 2), es pot plantejar la hipòtesi que contingués el mateix text, tot i que el traçat del signe sembla menys acurat que l'anterior: **[bigíṣa]r** [/ **n**]. Alternativament, cal recordar que hi ha una gran quantitat de formants antroponímics que acaben per **r**: **śar**, **tiger**, **sur**, **śor**, **balkar**, **baiser**, etc. També podria tractar-se del morf **ar**

3.- Transcripció de l'element **eṛgu** amb sonora, tot i que el text F.20.1 usa un signari no-dual, seguint el meu criteri d'usar en textos no duals la forma més documentada, la forma normal (Ferrer i Jané 2005), d'un element conegut, en contra del criteri d'altres investigadors de representar sempre de forma arbitrària la sorda.

4.- La lectura original era **erbatebanbase** (Campmajo/Untermann 1991, 2). Els dos primers signes **ba** d'aquesta lectura són traços lineals que no pertanyen al text i el signe llegit **te**, hauria de ser **ku**.

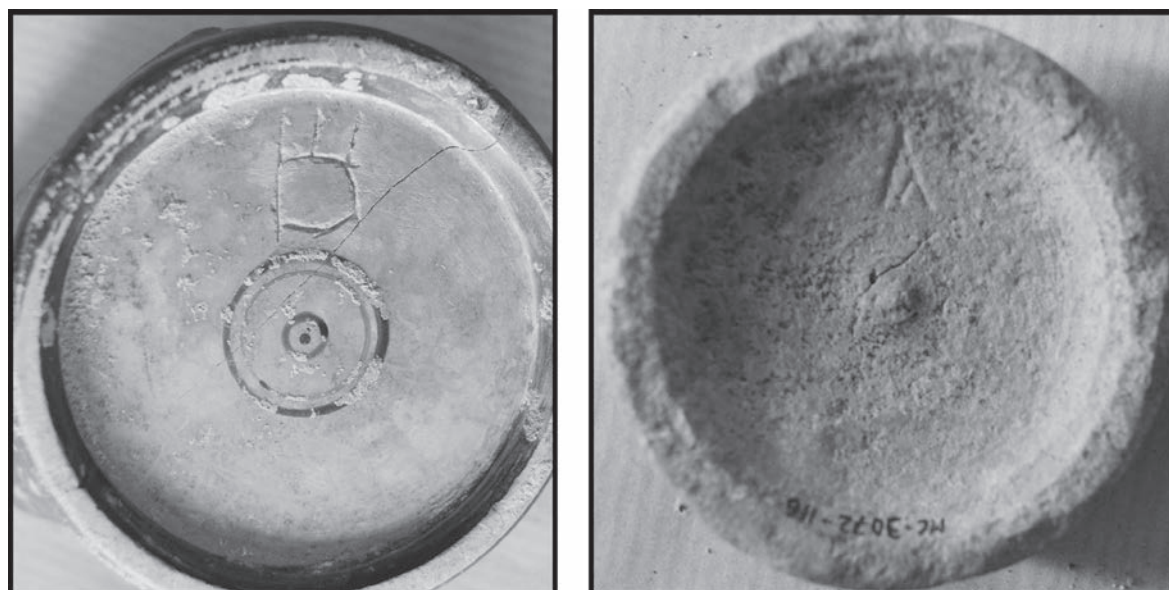
Figura 7. Fragment de vora d'un escif de ceràmica àtica de vernís negre (MC-30280-7).

en una fórmula NP + **ar**, habitual en els esquemes de propietat. O tenint en compte la posició de l'esgrafiat a la paret externa, potser podria ser la **r** final de l'element **baikar**, freqüent en petits vasos amb funció cultural (Ferrer i Jané 2011).

5. Esgrafiat complet d'un sol signe, **ka1**, en un fragment de base d'un *skyphos* de ceràmica grisa (MC-3072-116). Va aparèixer a la campanya del 2011 en l'estrat de reompliment de la trinxera l'espoli de la

torre de defensa, acció amb una cronologia imprecisa però que es pot situar més enllà de mitjans del s. IV aC (fig. 8). Probablement es tracti de la inicial d'un antropònim que actuï com a marca de propietat.

6. Esgrafiat complet d'un sol signe, **be8**, característic de les inscripcions més antigues, en un fragment de base d'un *skyphos* àtic de vernís negre (MC-4037-3). Va aparèixer a la campanya del 2012 a la sitja

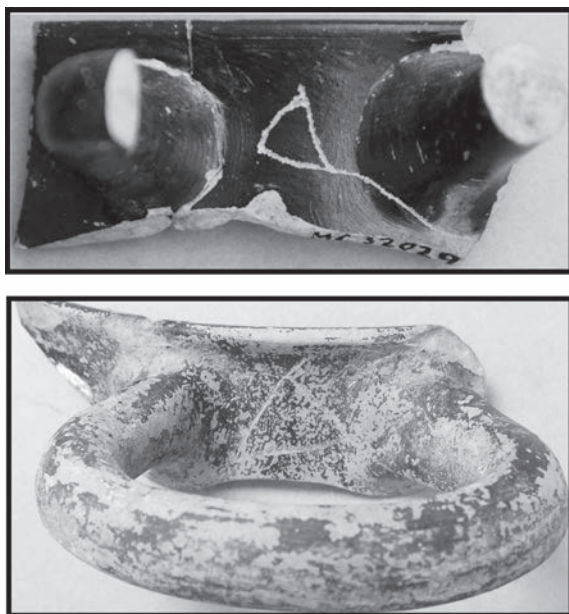

Figura 8. Esquerra: Fragment de base d'un escif de ceràmica àtica de vernís negre (M-C4037-3). Dreta: Fragment d'una base d'un escif de ceràmica grisa (MC-3072-116).

104 amb una cronologia estimada d'amortització d'entorn mitjans del s. IV aC (fig. 8). Probablement es tracti de la inicial d'un antropònim que actuï com a marca de propietat.

7. Esgrafiat plausiblement complet d'un sol signe en un fragment de vora amb nansa d'un *skyphos* de ceràmica àtica de vernís negre (MC-32029-7). Estrictament, podria estar incomplet per la dreta, tot i que la posició sota la nansa no sembla el millor lloc per començar un text llarg. Va aparèixer a la campanya del 2014 a la terrassa sud de l'edifici ES516 amb una cronologia estimada de finals dels s.V aC (fig. 9). D'acord amb la posició d'ús de l'escif el signe hauria de ser un signe **tu1**. Altres lectures com a signe **a2** o **r1** semblen poc probables. La possibilitat de que fos una delta grega tampoc es pot descartar.

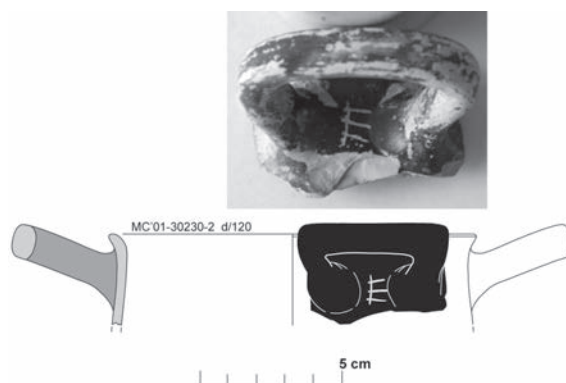

Figura 9. A dalt: Fragment de vora amb nansa de ceràmica àtica de vernís negre (MC-32029-8). A baix: Fragment de vora amb nansa de ceràmica àtica de vernís negre (MC-32029-7).

8. Esgrafiat plausiblement complet d'un sol signe en un fragment de vora amb nansa d'un *skyphos* de ceràmica àtica de vernís negre (MC-32029-8). Estrictament, podria estar incomplet per la dreta, tot i que la posició sota la nansa no sembla el millor lloc per començar un text llarg. Va aparèixer a la campanya del 2014 a la terrassa sud de l'edifici ES516, amb una cronologia estimada de finals del s.V aC (fig. 9). D'acord amb la posició d'ús de l'escif el signe hauria de ser un signe **tu1**, com el de l'escif anterior que pertany a la mateixa U.E. i està realitzat

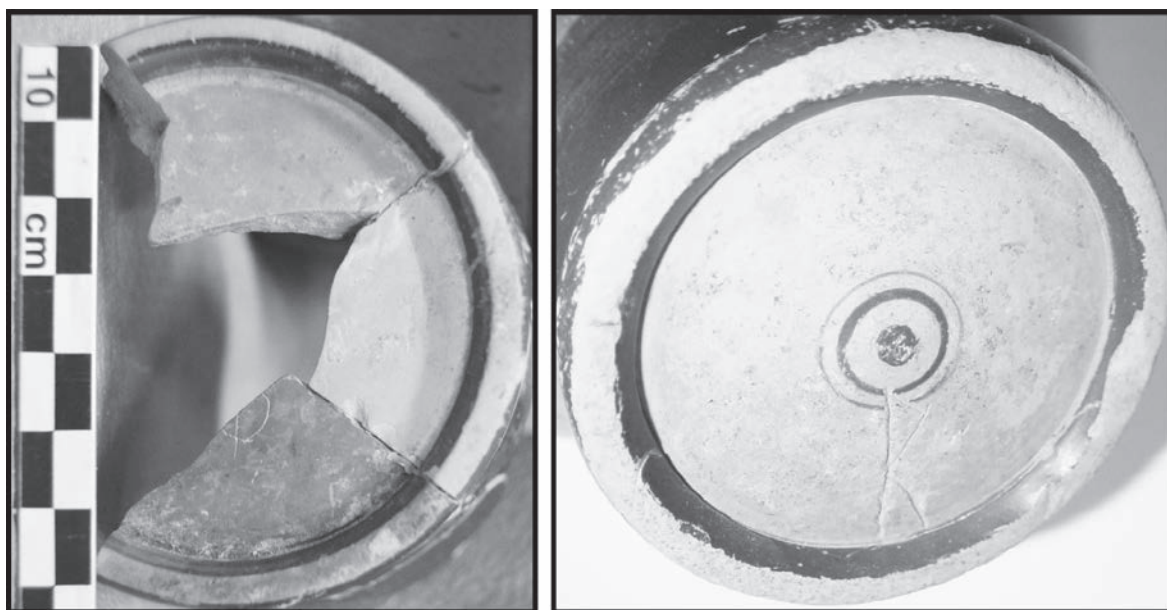
a la mateixa posició, probablement el llarg traç que surt per la dreta sigui un error de traçat. Altres lectures com a signe **r1** o **a2** sinistres, on sí que podria tenir sentit el traç allargat, semblen poc probables. La possibilitat de que fos una delta grega tampoc es pot descartar.

9. Esgrafiat plausiblement complet d'un sol signe en un fragment de vora amb nansa d'un *skyphos* de ceràmica àtica de vernís negre (MC-30230-2). Estrictament, podria estar incomplet per la dreta, tot i que la posició sota la nansa no sembla el millor lloc per començar un text llarg. Va aparèixer a la campanya del 2001 al nivell d'ús del poblat fortificat, amb una cronologia estimada del primer quart del s. IV aC (fig. 10). D'acord amb la posició d'ús de l'escif el signe hauria de ser un signe **e8**. La lectura alternativa com a signe **to1** sembla poc probable. La possibilitat de que fos una èpsilon grega tampoc es pot descartar.

Figura 10. Fragment de vora amb nansa d'un escif de ceràmica àtica de vernís negre (MC-30230-2)

10. Esgrafiat complet d'un sol signe, **a6**, en un fragment de base d'un *skyphos* de ceràmica àtica (MC-30280-4). Va aparèixer a la campanya del 2003 a la sitja 434 del poblat fortificat, amb una cronologia estimada de mitjan s. IV aC (fig. 11 dreta). Probablement es tracti de la inicial d'un antropònim que actuï com a marca de propietat.
11. Esgrafiat probablement incomplet per l'esquerra d'un sol signe, **r7** en un fragment de base d'un *skyphos* de ceràmica àtica (MC-32027-95). Va aparèixer a la campanya del 2014 a la terrassa sud de l'edifici ES516, amb una cronologia estimada del darrer quart del s. V aC (fig. 11 esquerra). Probablement es tracti del signe final d'un antropònim perdut que actuï com a marca de propietat.

Figura 11. Esquerra fragment d'una base d'un escif de ceràmica àtica de vernís negre (MC-32027-95); dreta fragment de base d'un escif de ceràmica àtica de vernís negre (MC-30280-4)

CONTEXT ARQUEOLÒGIC I CRONOLOGIA

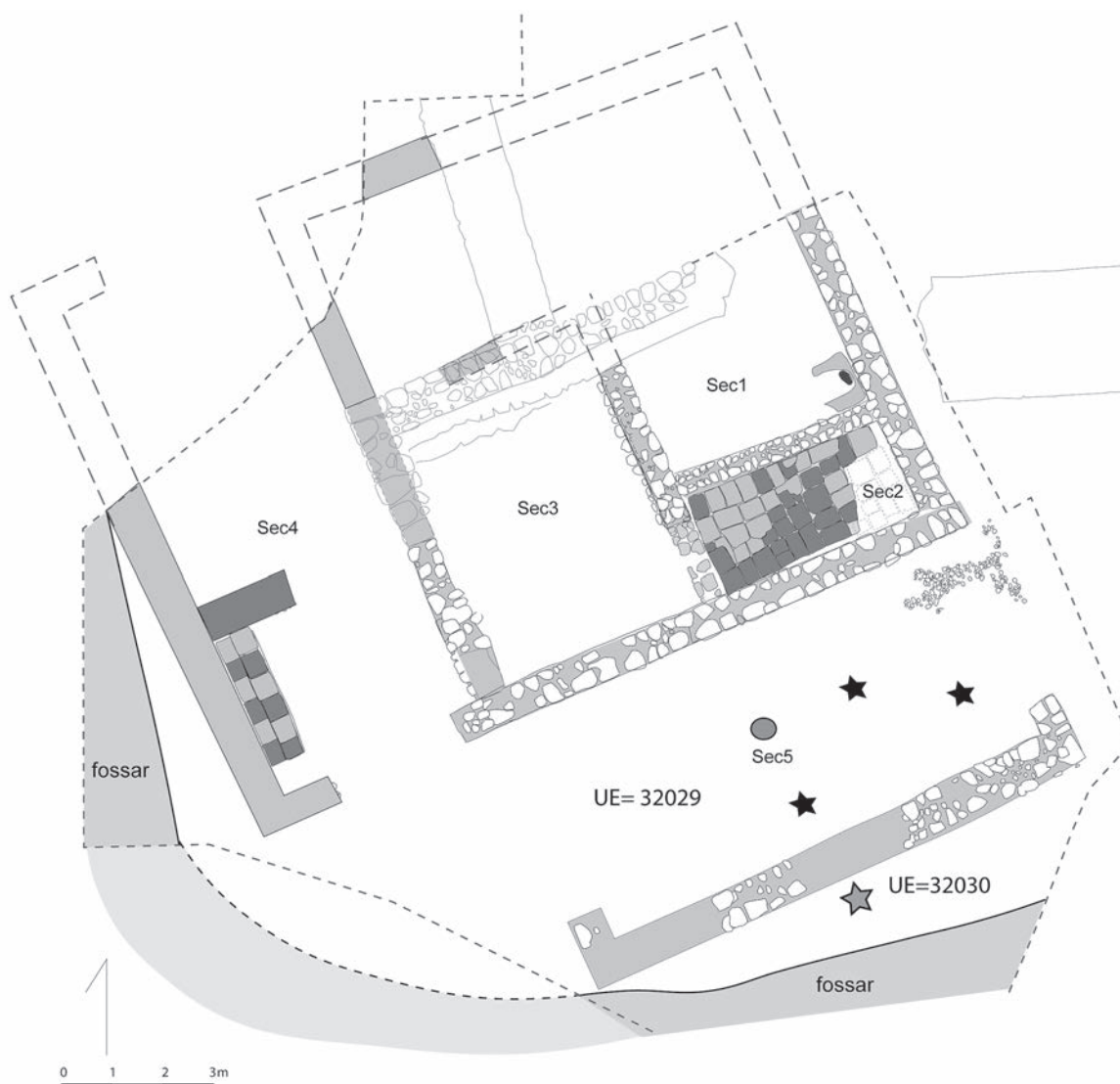
FASE 1: L'EDIFICI 516

Sota la torre de defensa del cantó sud-oest del poblat ibèric s'ha localitzat recentment un conjunt arquitectònic de construcció sòlida i estructura sens dubte complexa i singular. Aquest edifici, denominat ES516, encara no ha estat destapat en tota la seva extensió i, a hores d'ara, presenta planta rectangular i almenys tres blocs arquitectònics ben diferenciats (fig 12). El bloc nord, el que sembla ser el cos central de l'edifici, amida uns 10,40 m per 6,80 m, amb tres subdivisions internes: els sectors 1 i 2 a l'est, separats per un mur, i el sector 3 a l'oest, aquest separat de la resta per un mur mestre; els murs perimetrals estaven formats per sòcols de blocs ben escairats i elevacions de tovots amb un sostre de bigues de pi roig i trama de fusta cobertes d'argamassa i palla, amb totes les parets internes enlluïdes i pintades de color roig en la part inferior i de blancs en les parts elevades. El bloc sud, de mides aproximades de 10,40 m per 4,50 m no presenta cap subdivisió, però està delimitat per un mur meridional d'un gruix superior als murs perimetrals de la part central, uns 82 cm. Les dues amplies obertures afrontades situades en els extrems est i oest reforcen la seva aparença de pati o espai exterior, obert o semi cobert. Tot el terra d'aquest àmbit (espai 5) està cobert per una capa d'argila compacta i dura on es documenten un nombre important de fauna, amb connexions importants d'extremitats per-

tanyents a bovins i ovicaprins. Unes característiques específiques dels ossos documentats, edat de sacrifici, restes i traces de ganivet i termoalteracions importants, així com la troballa de vaixel·la de bronze, han assenyalat aquesta gran dependència (espai 5) com un possible lloc de reunió per a banquets. Val a dir que també destaca la localització, dins del mateix, d'eines i armament de ferro, així com restes d'una probable cuirassa de bronze.

Darrerament es va acabar de delimitar la part occidental de l'edifici, amb la documentació d'una altra espai annex al cos central (espai 4), de planta, disposició i mides semblants a l'espai 5, però compartimentada en dos espais, 3a a nord i 3b a sud. La planta descoberta de l'edifici presenta en total una superfície de més de 275 m², destaca per la seva regularitat i, en definitiva, té l'aspecte d'una casa senyorial que disposaria d'un bloc central residencial i dos annexos complementaris, un a sud i l'altra a l'oest. Aquest edifici fou derruït per un incendi molt intens que va generar uns potents estrats de runes de les parets de tovots caigudes i bigues del sostre cremades (Asensio *et al.* en premsa). És en aquests nivells de destrucció, datats del darrer quart del s. V aC on s'han recuperat les tres inscripcions ibèriques que es presenten, a més d'una altra de signes grecs (en estudi).

Per tal de justificar el fonament d'aquesta datació presentem la resta de materials d'importació que provenen de la mateixa unitat estratigràfica o equivalents a les peces esgrafiades amb signes ibèrics. Totes elles

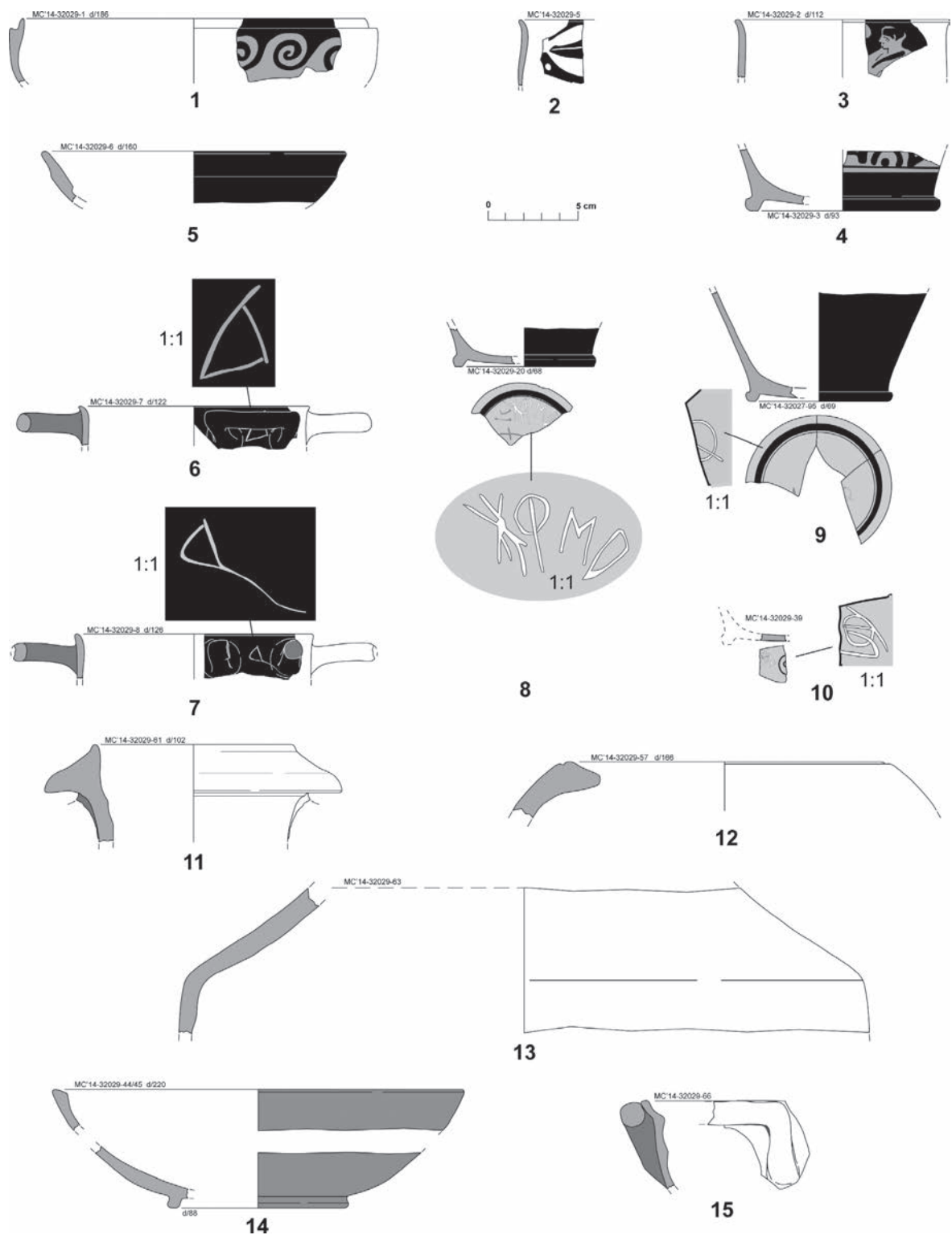

127

Figura 12. Pla hipotètic de l'Edifici ES516 amb els dos annexos a sud i a l'oest. Les estrelles representen el lloc de les troballes ceràmiques amb inscripcions.

corresponen a bases o vores d'escifs àtics de vernís negre, amb diferència la forma predominant en el conjunt de la vaixel·la fina àtica. S'ha de destacar que tots els escifs d'aquest nivell corresponen a la variant tipològica antiga, la dels vasos de perfil poc sinuós, vora vertical i base ampla (Fig. 13, 6 a 9). Precisament a un petit fragment de fons d'escif es conserva un grafit incís que no sembla possible identificar amb cap mena de signe epigràfic (Fig. 13, 10), fet que, com es veurà més endavant, no és excepcional. Més enllà dels escifs, per la seva significació cronològica també cal destacar la presència d'una cilix de peu baix, de la variant de les 'Castulo cup' (Fig. 13, 5). Tot plegat correspon a

una associació recurrent a molts centres receptors de la Mediterrània occidental (Sanmartí 1994; Chazalon 2010) i és la dada més consistent per situar la formació d'aquest estrat dins de la segona meitat del segle V aC. En segon terme, les peces àtiques figurades són claus per a precisar encara més aquesta cronologia. A banda d'una vora de lecanís (Fig. 13, 1) i d'una vora d'escif amb decoració blanca sobrepintada (Fig. 13, 2), també peces pròpies de contextos del segle V aC, tal vegada el més rellevant siguin el parell d'exemplars d'escifs de figures roges (Fig. 13, 3 i 4), que són atribuïbles a l'anomenat grup del 'Fat Boy'. Tot i ser un estil que llargament havia estat considerat exclusiu de

Figura 13. Materials d'importació dels nivells de destrucció de l'Edifici 516 (425-400 aC.).

cronologies a partir del tercer quart del segle IV aC (Miró 2006), darrerament s'assenyala un probable inici de la seva producció almenys dins del darrer quart del segle V aC, fins i tot en exemplars amb una decoració figurada poc acurada (Sabatini 2000; García Cano/Gil González 2013).

Finalment, hem cregut convenient incorporar materials d'altres categories per tal de presentar el repertori complet de ceràmiques importades associades. Quant a la vaixel·la fina, tot i el predomini absolut de la producció atenènica, cal esmentar la presència de vasos de producció grega occidental, del grup de les anomenades 'pastes clares' (Fig. 13, 14). També hi ha un parell d'individus d'àmfores de filiació inequívocament grega tot i que la seva procedència és incerta. L'exemplar de vora (Fig. 13, 11) presenta el perfil típic de les àmfores corínties de la Sèrie A de Koehler però la pasta és completament diferent, mentre que l'espatlla carenada (Fig. 13, 13) podria correspondre a una peça magno-grega. Les àmfores púniques estan representades, a nivell d'individus, per una vora púnica centre-mediterrània (Fig. 13, 12), probablement del Tipus 4.2.1.1. de J. Ramon, amb una cronologia de producció que arrenca també en el darrer quart del segle V aC (Ramon 1995, 187). El repertori es completa amb una cassola de ceràmica grollera, amb tota probabilitat exògena, tal vegada una caccabé grega (Fig. 13, 15).

FASE 2: EL POBLAT FORTIFICAT

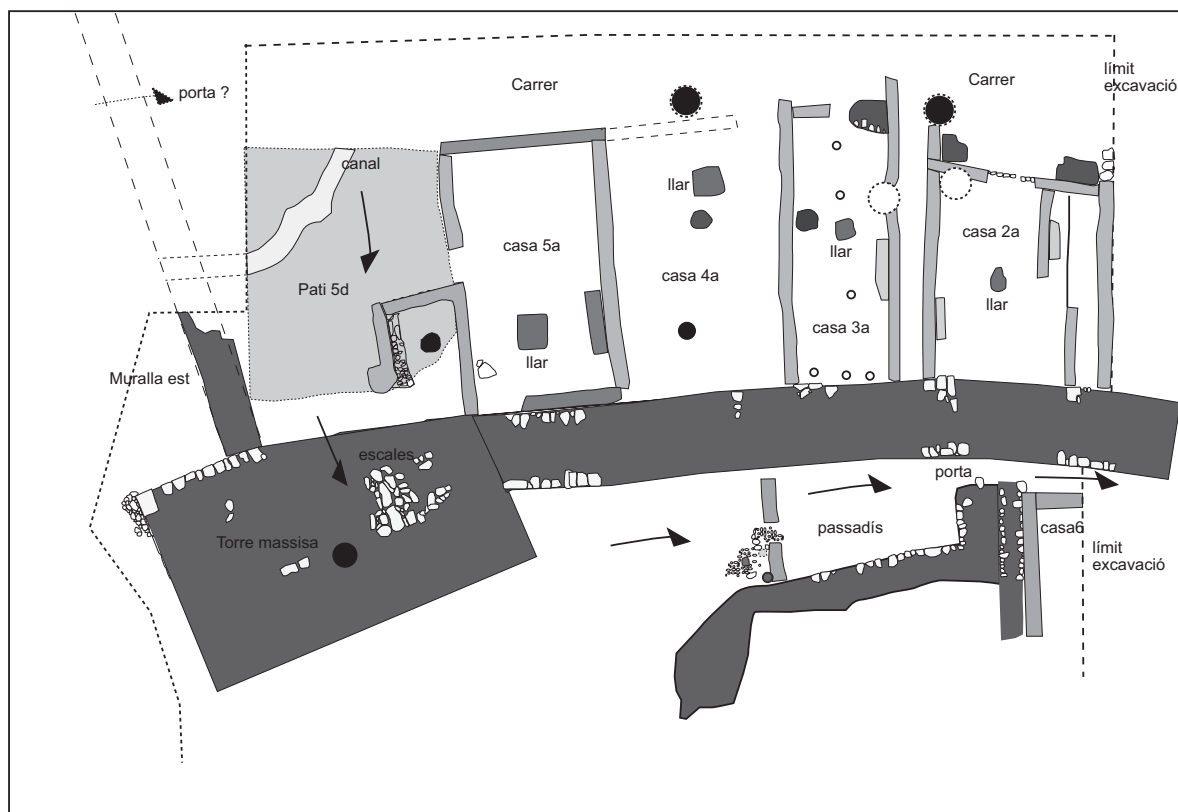
Tot apunta que immediatament després de la brusca destrucció de l'edifici 516 just per sobre es basteix un assentament nou que presenta, aquest sí, una estructura molt freqüent en els contextos indígenes, el dels nuclis de petites dimensions sòlidament fortificats (fig. 14). La torre d'entrada al poblat –de planta rectangular, d'aparell extern regular de grans blocs de sorrenca i amb l'interior format per un massissat de pedres que controla l'accés–, és edificada en part aprofitant les parets de l'edifici antic com a fonament. Partint de la torre arrenquen dos trams de murs, un pany occidental, de 1,30 m d'amplada, i el frontal sud, de 2,60 m. Aquest darrer fa de barrera principal i és al que s'hi adossa una bateria d'unitats domèstiques. La defensa està complementada per altres dispositius com ara un mur o bastió avançat per davant de la muralla sud i dos fossats paral·lels a la muralla de barrera. De la part excavada a intramurs partint del mur occidental s'ha localitzat en primer lloc una gran plaça oberta, amb paviment de còdols i sistema d'evacuació d'aigües, des d'on es podia accedir a la torre. A continuació, en direcció est, s'han documentat les quatre primeres cases, totes amb una estructura senzilla, de planta rectangular allargada, amb avantsala o algun compartiment, i d'una superfície entre 35 i 45 m². La uniformitat de les unitats domès-

tiques conegudes –forma i dimensions, agençaments, materials, etc.– s'ha d'avaluar amb prudència, donat que per una banda es tracta d'una finestra molt parcial de la trama urbana del nucli i, per l'altre, hi ha elements prou sòlids (proporció elevada de materials d'importació, resta d'estatuària monumental en pedra) que fan pensar en l'existència de segments socials d'estatus elevat (Asensio/Pons 2015).

Una de les inscripcions d'aquest treball (Fig. 15, 4) prové d'un nivell d'ocupació de la Casa 4, en concret forma part dels materials recuperats damunt del paviment de l'estança principal. Una mostra de materials seleccionats de contextos similars (fig. 15), d'aquesta casa 4 i les cases adjacents, serveix per precisar la cronologia del que constitueix el moment de funcionament dels habitatges dels poblat fortificat abans que comenci el seu abandonament. En primer lloc, el canvi amb major significació cronològica seria el de la modificació del repertori de cèlixs. Les peces tipus 'Castulo cup' ja no hi són i per contra el que hi ha és una representació notable de cèlix de la 'classe delicada', tant de vernís negre (Fig. 15, 8 i 9), com figurades (Fig. 15, 1 i 2). Aquest és un comportament ben característic en passar del segle V aC al primer quart del segle IV aC, tal com s'ha constatat en centres receptors amb contextos abundants i ben estudiats, de referència, com els de la ciutat portuària de Lattes (Py 1999, 412). Pel que fa als escifs s'observa una evolució formal cap a perfils lleugerament més sinuosos, altre vegada evident tant en les peces figurades (Fig. 15, 3) com a les de vernís negre (Fig. 15, 4 a 6). En un fons d'aquestes escifs (Fig. 15, 5) tornem a trobar un esgrafiament no epigràfic, tal vegada uns signes numerals. El repertori de formes de vaixel·la àtica de la mostra considerada, a més d'un exemplar de vora de copa-escif (Fig. 15, 7), es completa amb una representació destacada d'escudelles del tipus Lamb. 22/'outturned rim' (Fig. 15, 10 i 11). En cap cas es tracta de peces absents en contextos del segle V aC (per exemple, Chazalon 2010) però és indubtable que la seva documentació és molt més freqüent i quantitativament superior a partir d'entrar en el segle IV aC (Py 1999; Sanmartí 1996). En definitiva la combinació de tots aquests elements permet proposar una cronologia de primer quart o primer terç del segle IV aC per a aquests nivells d'ocupació de les cases del poblat fortificat.

En els estrats triats per a representar aquesta fase hi ha també altres categories de ceràmiques importades, en aquest cas bàsicament envasos amfòrics. Aquests ara provenen majoritàriament dels dos grans centres colonials dominants en aquest sector de la Mediterrània occidental, en primer lloc d'*Ebusus* pel que fa a les àmfores púniques i, en menor quantitat, de *Massalia* pel que fa a recipients grecs. A nivell cronològic és significatiu que les vores existents d'àmfora púnica

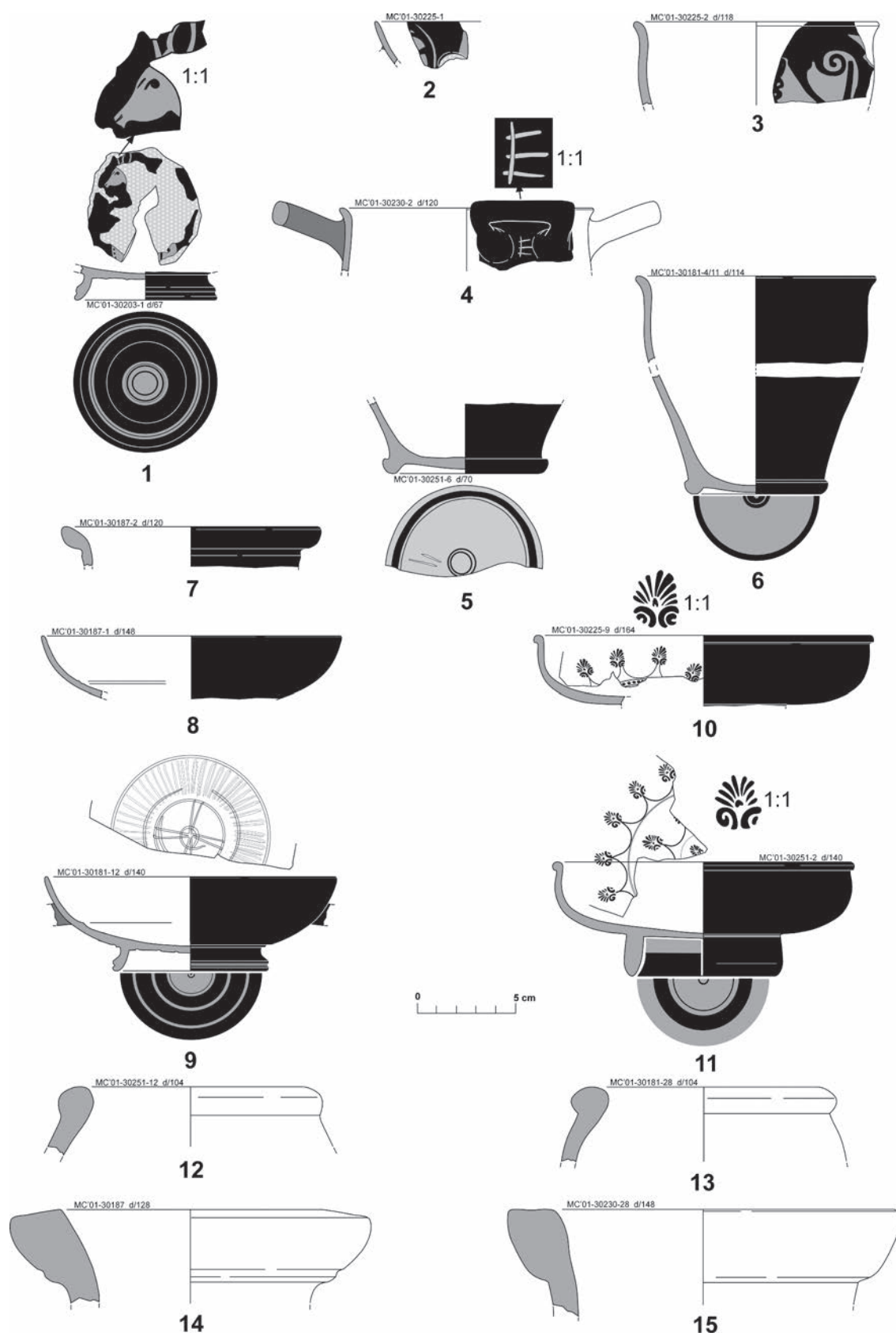
Figura 14. Planta del poblat fortificat.

ebusitana responguin a exemplars de transició entre els Tipus 1.3.2.3 (Fig. 15, 12) i T.8.1.1.1. (Fig. 15, 13) de J. Ramon, fet que s'ajusta a la datació defensada de primer terç del segle IV aC. Les àmfores massaliotes presents, una vora del tipus Py 5 (Fig. 15, 14) i una altre del tipus Py 8 (Fig. 15, 15), també es poden ubicar dins d'aquest arc cronològic, tot i que la peça del tipus Py 8 ens situaria en la banda baixa d'aquesta datació, ja que és una forma que no apareix abans del tercer quart del segle IV aC (Py 1978).

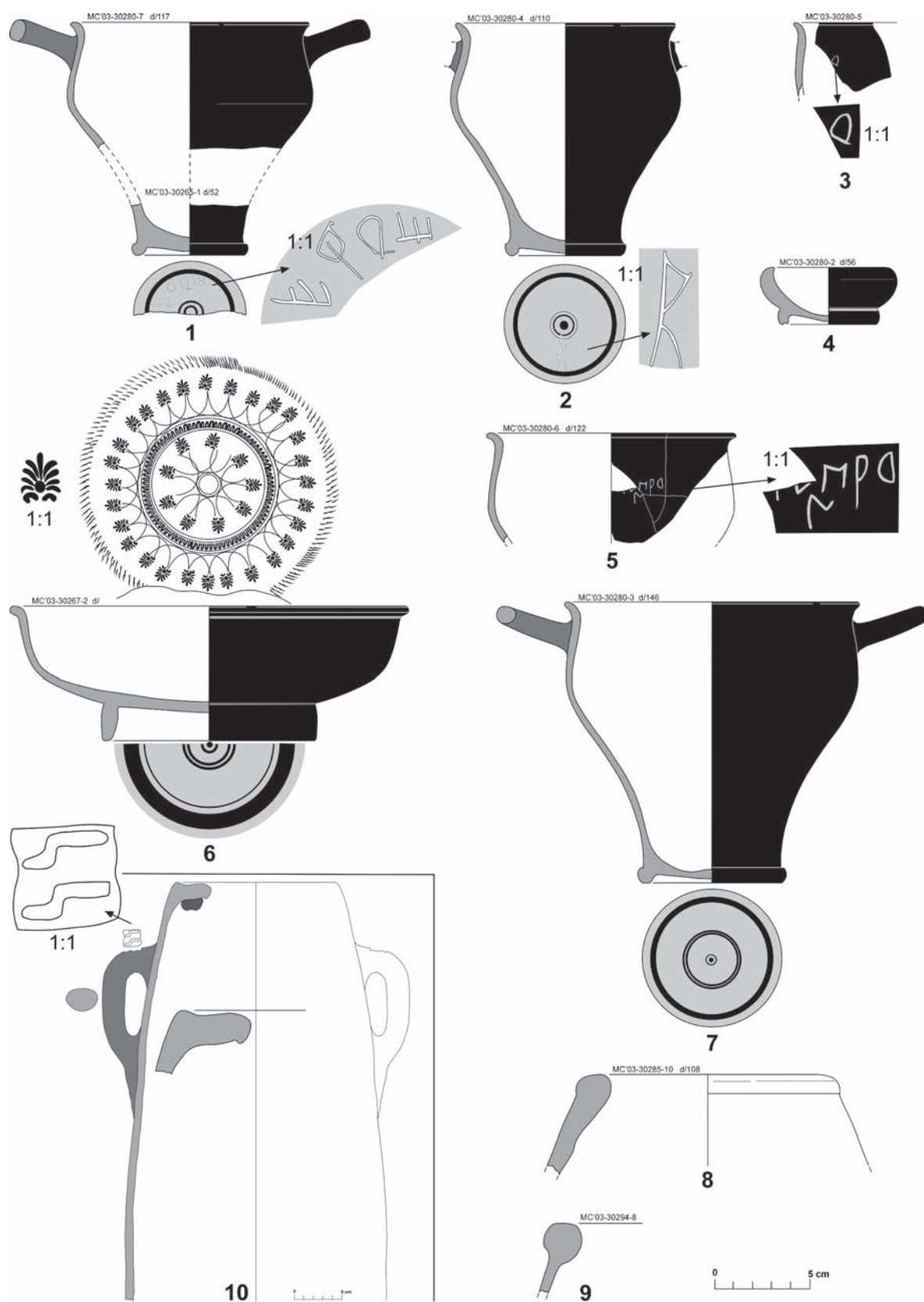
En qualsevol cas la seqüència estratigràfica i els materials ceràmics demostren que aquest nucli fortificat, construït damunt les restes de l'Edifici 516, també va tenir una vida molt curta. A les cases del sector excavat s'han documentat diversos nivells de paviments superposats però a nivell constructiu, estructural, el nucli no presenta reformes rellevants, fet que correspon a un assentament unifacial. El que sí que es pot distingir és un procés d'abandonament complex, separat en dues fases. En un primer moment es desmantellen els dispositius defensius (muralls i torres) i s'amortitzen els accessos però les cases continuen funcionant, tot i que durant un període breu, fins a un abandonament definitiu que sembla coincidir amb la posada en marxa del nou establiment traslladat al sector sud-est del 'Camp

de Dalt'. En aquest moment de pas entre els dos assentaments es constata un creixement exponencial de la construcció de sitges, que desemboca en la gènesi autèntics camps de sitges, ocupant densament àrees extenses tant del 'Camp de Dalt' com del 'Camp de Baix' (Fig. 2).

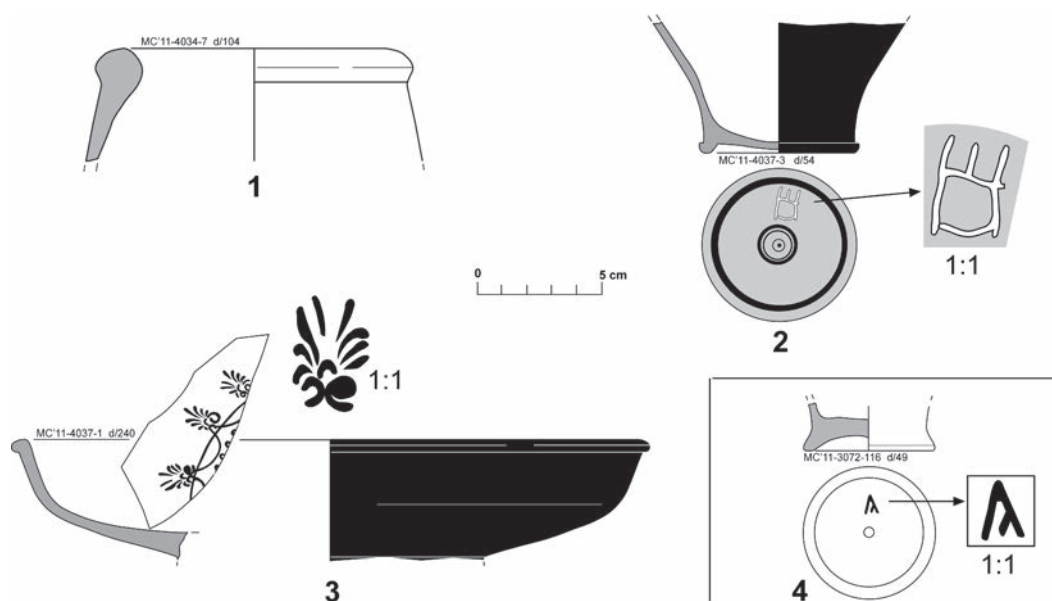
De dues d'aquestes sitges, d'aquestes que es comencen a habilitar en grans quantitats a partir de l'etapa final del poblat fortificat, provenen la resta de peces amb inscripcions ibèriques subjectes d'estudi. La gran majoria, fins a quatre exemplars (Fig. 16, 1 a 3 i 5), s'han recuperat entre els nivells d'amortització de la sitja 434, que s'encaixa en la part davantera de la casa 3. Una cinquena peça esgrafiada (Fig. 17, 2) prové de l'amortització de la sitja 104, en aquest cas ubicada al bell mig del sitjar del 'Camp de Dalt'. Totes dues sitges han proporcionat uns conjunts ceràmics (Figs. 16 i 17) molt similars als dels nivells d'abandonament definitiu de les cases del poblat fortificat, i tot plegat és sens dubte *grosso modo* coetani. Per tal de precisar la cronologia un dels trets més significatius el trobem precisament en la morfologia dels escifs utilitzats com a suport dels grafitis ibèrics, on és evident el predomini absolut de la variant evolucionada, l'anomenat tipus B d'escif, de perfil en 'essa'

Figura 15. Materials d'importació dels nivells d'ocupació del poblat fortificat (400375 aC.).

Figura 16. Materials d'importació de la sitja 434 (vers 350 aC.).

Figura 17. Materials d'importació de la sitja 104 (1 a 3) i de la rasa d'espoli de la torre (4) (vers 350 aC.).

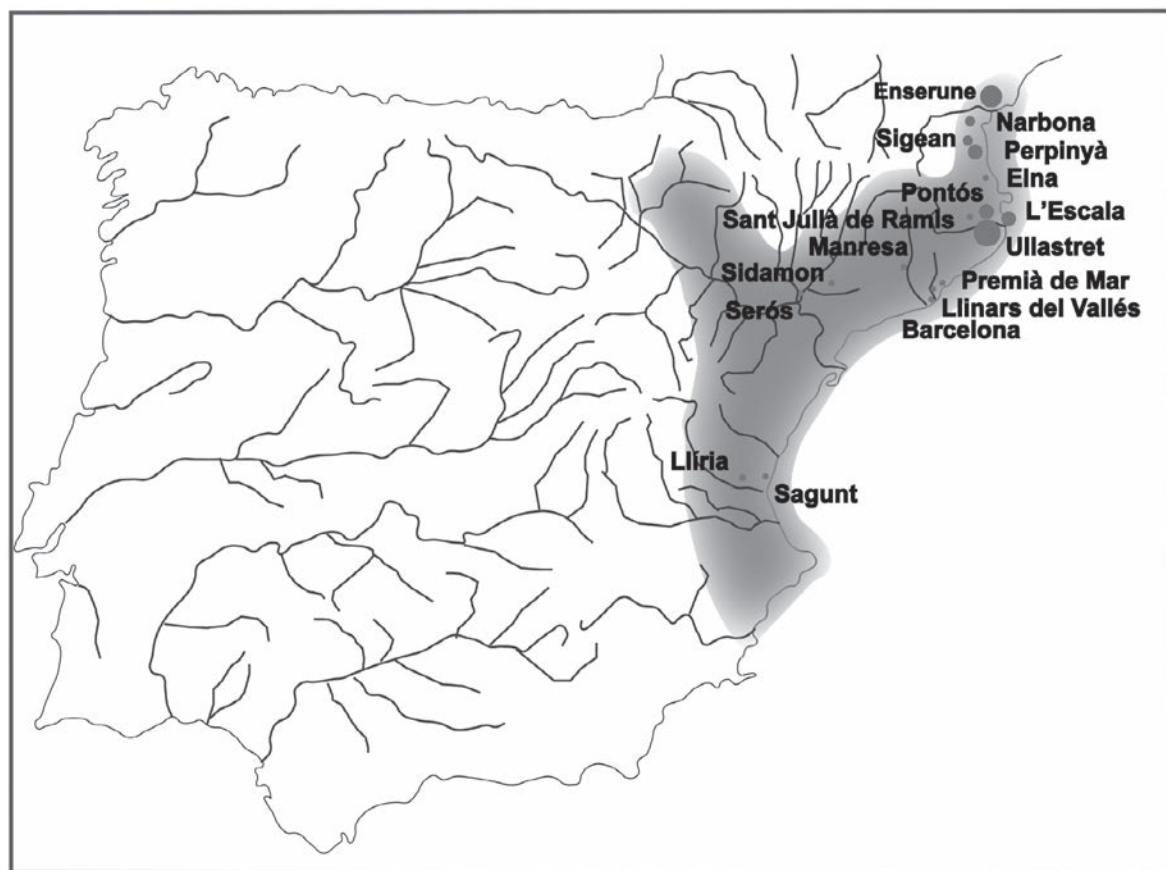
molt accentuat i bases més estretes (Fig. 16, 1 a 3, 5 i 7; Fig. 17, 2). És igualment significativa l'abundància, creixent, d'escudelles del tipus Lamb. 22/'outturned rim' (Fig. 16, 6; Fig. 17, 3) i d'altres formes fins ara no vistes com els petits bols de la forma Lamboglia 21/25-'small bowl' (Fig. 16, 4). Entre les àmfores d'importació s'imposen àmpliament els exemplars procedents de l'Eivissa púnica, ara amb un clar predomini dels envasos Tipus 8.1.1.1. (Fig. 16, 9; Fig. 17, 1) per sobre d'algun exemplar de transició del T.1.3.2.3. (Fig. 16, 8), ja clarament residuals. Per acabar cal destacar la presència a la sitja 434 de dos terços d'una àmfora púnica centre-mediterrània del Tipus 4.2.1.5 de J.Ramon, amb un segell amb signes púnics imprès a una de les nanses (Fig. 16, 10). El conjunt d'importacions associades descrites ens situa clarament en un moment al voltant de mitjans del segle IV aC, datació vàlida per a les inscripcions més recents del lot presentat en aquest treball.

LES INSCRIPCIONS IBÈRIQUES MÉS ANTIGUES

Per determinar quines són les inscripcions ibèriques més antigues, en pocs casos es disposa d'informació fidedigne i detallada sobre la cronologia estratigràfica, ja que la major part del corpus ibèric procedeix d'excavacions antigues, cosa que obliga a basar la cronologia quasi sempre exclusivament en la cronologia de producció dels suports ceràmics.

La cronologia basada en el suport permet disposar d'una data *post-quem* segura que garanteix que la inscripció no pot ser anterior a la data en la que el suport comença a produir-se i una data *ante-quem* aproximada que indica que la inscripció ha de ser anterior a la data en la que el suport deixa de produir-se. Així doncs, la inscripció s'hauria d'haver realitzat en el període comprés entre les dues dates, però normalment només s'indica la data més restrictiva, la més moderna. Estrictament, també caldria tenir present que els processos de comercialització i de transmissió d'objectes preuats entre generacions podrien causar que la data de realització de la inscripció estigués més enllà de la data *ante-quem* oficial. Tot i així, no és acceptable que aquesta objecció sigui usada de forma general (de Hoz 2009, 418), sense tenir en compte la informació estratigràfica del jaciment i el context arqueològic de cada peça.

Pel que fa a les inscripcions ibèriques, els suports més antics són les ceràmiques àtiques de figures negres, que es produeixen des de mitjans del s. VII aC fins a mitjans del s. V aC, les ceràmiques àtiques de figures roges, de mitjans del s. VI aC, al darrer quart del s. IV aC i les ceràmiques àtiques de vernís negre, del darrer quart del s. VI aC, al darrer quart del s. IV aC. Les inscripcions ibèriques nord-orientals sobre ceràmiques àtiques són ja més d'un centenar i es concentren al nord de Catalunya, especialment al Puig de Sant Andreu (Ullastret) i al sud del Llenguadoc-Rosselló, especialment a Ensérune (Nissan).

Figura 18. Mapa de distribució de les ceràmiques àtiques amb inscripcions en escriptura ibèrica nordoriental.

Les inscripcions ibèriques sobre ceràmiques àtiques de figures negres⁵ són molt poc freqüents, només se'n coneixen tres, totes procedents del Puig de Sant Andreu (Ullastret): C.2.30, C.2.54 i C.2.55. Tot i que una d'elles, C.2.54, **]obeś**, podria ser grega **]HΩM** (Picazo 1977, 25; Canós 2002, 103) i l'altra, C.2.55, està composta només per dos signes aparentment separats, **ba + ka**. En canvi, la tercera, C.2.30, és inequívocament ibèrica, ja que presenta el text **]letar**, que es podria reconstruir com **śa]letar** o **ku]letar**.

Així doncs, d'acord amb la tipologia del suport, la inscripció ibèrica nord-oriental més antiga seria la darrera de les indicades, C.2.30 (de Hoz 1995, 59; Panosa 1999, 64; Ferrer i Jané 2005), que és una copa-escif de ceràmica àtica de figures negres tardanes, atribuïda a l'estil del pintor de Haimon que es podria datar a la primera meitat del segle V aC d'acord amb la tipologia del suport (At-FN-KyR, 475-425 aC, Py *et al.* Dicocer 1996, 96; 475-450 aC, Py *et al.* Dicocer 2, 2001, 264).

Per Trias (1968, 224) la seva cronologia seria 440-430 aC, mentre que per Maluquer *et al.* (1984, 21) i Picazo (1977, 21) seria de la fi del s. V aC o de principis del s. IV. En tot cas, d'acord amb la informació procedent del seu context arqueològic, la seva cronologia apunta més al s. V aC que no al s. IV aC, atès que va aparèixer (Oliva 1960, 405) en el darrer estrat abans de la roca natural juntament amb altres peces de figures negres tardanes, sense que consti la presència de ceràmica àtica de figures roges, i per sota del nivell de fonamentació de la muralla sud-oest del Puig de Sant Andreu (Ullastret).

Les inscripcions ibèriques sobre ceràmiques àtiques de figures roges tampoc són gaire freqüents, sis han aparegut al Puig de Sant Andreu (Ullastret) i cinc més a Ensérune. Sobre les d'Ullastret (C.2.9, C.2.20, C.2.31, C.2.32, C.2.34 i C.2.50) no es disposa d'informació precisa sobre la seva tipologia concreta ni sobre la seva estratigrafia i en general se les situa genèricament al

5.- De Hoz (2011, 379) inclou aparentment en aquest grup de figures negres a B.1.9, B.8.6 i C.3.6*, però tant B.1.9 com B.8.6 són de vernís negre, mentre que C.3.6* (Panosa 1993, 6.1) es una llàntia de vernís negre campanià de tipus A de finals del s. III aC.

s. IV aC. En canvi, tres de les d'Ensérune són copes amb tija de tipus B que provenen de la necròpoli i que Dubosse (2007) situa entre el 440 aC i el 375 aC: B.1.2, amb un text que segons les darreres investigacions sembla que és etrusc (Rodríguez Ramos 2003, 366), B.1.1 de text **baikaí**, atribuïda al pintor Q i B.1.3 de text **biurtaí**. Un altre exemplar de figures roges, B.1.13, que procedeix de l'habitatge el situa al tercer quart del s. IV. Mentre que un cinquè exemplar, B.1.4 també podria ser un text grec.

Les inscripcions sobre ceràmiques de vernís negre són les més freqüents dels tres grups de ceràmiques àtiques, quasi un centenar, però per molt poques es disposa d'informació tipològica i estratigràfica precisa. Així, cal rebutjar que es pugui situar a la segona meitat del s. V aC, 440-425 aC la inscripció del Puig Cardener (Manresa) de text **aduño** sobre un *skyphos* (Cura/Sanmartí 1981, 118; Panosa 1999, 64), sense datació estratigràfica precisa i amb una datació tipològica genèrica, ja que no es pot confirmar amb seguretat que es tracti de la variant d'*skyphos* més antiga, la variant A (Sanmartí 1976, 222; Sparkes/Talcott 1970, 112).

Una de les poques excepcions és un *skyphos* aparegut a Sant Julià de Ramis (Burch/Nolla/Sagrera 2011, 101, Ferrer i Jané 2011) de text **baikarekerar** al que se li atribueix una cronologia de la primera meitat del s. IV, tant per criteris estratigràfics (UE 3360), com tipològics (Sparkes/Talcott 1970, 260, Àgora 349-350).

Ara s'hi poden afegir les recents troballes a Pontós analitzades en aquest treball. Per una part, les tres inscripcions de la sitja 434 que té una cronologia d'amortització del 1er quart dels s. IV aC. I especialment la inscripció nº 4, **taísa**, ja que ha aparegut entre les runes d'un edifici que es dona per amortitzat al darrer quart del s. V aC, circumstància que la situa com la inscripció ibèrica més antiga per cronologia estratigràfica.

Fora de la ceràmica àtica, s'ha proposat que una inscripció sobre pedra d'Ullastret reaprofitada en una construcció (Zona 19-Sector 2-Mur 3) de principis del s. IV aC s'hagués realitzat en un moment indeterminat anterior (Casas *et al.* 2002, 246; Untermann 2002), ja que se suposa que la reutilització d'aquest tipus d'inscripcions requereix que passi un temps suficient com perquè el record s'hagi perdut, però en qualsevol cas, estrictament, la seva data *ante quem* és la data *ante quem* de la construcció de l'habitatge on es va reaprofitar, probablement de principis del s. IV aC.

Un cas similar és el del plom del Grau Vell (F.11.52*) que va aparèixer al 3er nivell (U.E. 2057 / 2065), el més modern, de l'ambient A amb materials del s. V aC i de principis del s. IV (Aranegui 2004, 77-78; Aranegui/Vives 2006, 99; Ballester 2006; Albelda 2015, 91-94) i que per tant se li ha d'adjudicar una data

ante quem de principis del s. IV aC i rebutjar que se li situï quasi amb seguretat al s. V aC (de Hoz 2011, 211, 214).

Tot i que algun cop se l'ha presentat com a candidat a ser la inscripció ibèrica més antiga, també cal rebutjar que la inscripció d'Ullastret sobre ceràmica grisa monocroma (C.2.8) es pugui situar al s. V aC (Casas *et al.* 2002, 243). De fet Maluquer (1968, 117) amb criteris tipològics considera que podria ser del s. III aC. En tot cas, tot i els dubtes que hi pot haver sobre l'antiguitat del suport, des del punt de vista estratigràfic, va aparèixer entre els estrats d'abandonament del poblat a principis del s. II aC, per tant aquesta és la seva data *ante quem*. Addicionalment, la inscripció és de pèssima qualitat i no mostra cap de les característiques paleogràfiques que caracteritzen les inscripcions sobre ceràmica àtica d'Ullastret, circumstància que reforça la cronologia moderna que proporciona l'estratigrafia.

Pel que fa a les inscripcions ibèriques sud-orientals, la de cronologia més antiga és una inscripció sobre un vas globular (H.6.2*) aparegut a l'enterrament XII de la necròpoli de l'Estacar de Robarinas (Cástulo) que es situa en el moment I de la necròpoli al primera meitat del s. IV aC (García Gelabert/Blázquez 1988). Mentre que els ploms de La Bastida de les Alcuses (G.7.2 i G.7.5) haurien de ser del tercer quart del s. IV, moment que correspon a la destrucció del poblat.

Les inscripcions ibèriques en alfabet greco-ibèric sobre ceràmica àtica, menys de vint, estan realitzades sobre ceràmiques de vernís negre que es situen genèricament al segle IV (de Hoz 2011, 391), però presenten la dificultat afegida que no sempre és clar distingir les més curtes d'una inscripció grega. Així, una ceràmica àtica de vernís negre (G.9.13) del Campello (Sparkes/Talcott 1970, Àgora 413); Llobregat 1989, nº14) podria ser del primer quart del s. V aC, però només porta dos signes, *la*, i podria ser també un grafit grec, *λα*.. Una altra ceràmica àtica de vernís negre (G.9.8) del Campello (Sparkes/Talcott 1970, Àgora 483/489; Llobregat 1989, nº7) podria ser del tercer quart del s. IV aC, tot i que porta només tres signes, *lito* / *λιτο*. Finalment esmentar el plom del Cigarralejo (G.13.1) de la tomba 21, aquest sí inequívocament ibèric, que se situa a la primera meitat de s. IV aC.

A la taula fig. 12 s'indiquen les inscripcions inequívocament ibèriques amb una data *ante quem* igual o anterior al darrer quart del s. IV aC (375 aC).

CONCLUSIONS

En aquest treball s'han analitzat onze inscripcions ibèriques inèdites del jaciment de Mas Castellar (Pontós), tot i que només tres d'elles tenen longitud suficient

Ref.	Suport	Jaciment	Context arqueològic	Cron. post quem	Cron. ante quem	Tipus cron.	Text
C.2.30	Cer. Àtica fig. Negres tardanes (Escif)	Puig de Sant Andreu (Ullastret)	Habitació sota del nivell de fonamentació de la muralla sud-oest (VI)	475 aC	450 aC	Tipològic (DICO-CER 2 - At-FN-KyR)	]le ^{ta} r
	Cer. Àtica Vernís Negre (Escif)	Mas Castellar (Pontós)	Edifici Senyorial 516	450/425 aC	400 aC	Estratigràfic	ta ^{sa} [
B.1.1	Cer. Àtica fig. Vermelles – Pintor Q (copa amb tija tipus B)	Ensérune	Tomba 100	440 aC	375 aC	Tipològic	ba ^{ika} r
B.1.3	Cer. Àtica fig. vermelles (copa amb tija tipus B)	Ensérune	Necròpoli Zona Oest (M/67)	440 aC	375 aC	Tipològic	biu ^{ta} r
	Pedra	Puig de Sant Andreu (Ullastret)	Zona 19 – Sector 2 -Mur-3	500 aC?	375 aC	Estratigràfic	...
F.11.52*	Làmina de plom	Grau Vell (Sagunt)	Ambient B Tercer nivell (GV 02/2065-265)	425 aC?	375 aC?	Estratigràfic	...

Figura 19. Inscripcions ibèriques més antigues.

com per identificar-hi tres probables antropònims ibèrics **érgudo**, **bigíśar** i **taśsa[r]**. Tres de les inscripcions estan realitzades a l'espai interior d'una de les nanses, dos a la paret exterior i les sis restants a sota de la base. D'entre les tres de major longitud, la inscripció de la paret exterior està realitzada amb força qualitat, mentre que les dues de la base estan realitzades amb una tècnica molt esquemàtica. Probablement les inscripcions de la base, no visibles durant l'ús habitual de l'escif, tenien per funció indicar la propietat de l'objecte amb el nom del propietari i no s'hi esmerçava gaire esforç en realitzar-les, mentre que per les realitzades a la paret, visibles en tot moment, cal suposar una funció cultural o votiva i per tant mereixedores de major esforç.

La realitzada a la paret, tot i que fragmentada, es pot reconstruir sencera i presenta una característica que cal posar en relació amb la seva probable funció cultural o votiva. Aquesta inscripció presenta un signe **n** aïllat en una línia diferent just a sota de l'antropònim **bigíśar** que cal suposar que es tracta de la inicial d'un element suficientment conegut en el context que no cal explicitat sencer. D'entre els elements ibèrics no

estrictament onomàstics que comencen per **n**, **neitin** és el més freqüent i el millor candidat a dia d'avui a ser la forma extensa de **n**. El seu ús en encapçalament de textos com a fórmula de salutació o propiciatòria, **nei-tiniunstir** podria encaixar en el seu ús cultural o votiu en aquesta inscripció.

Un altre aspecte a destacar és la cronologia estratigràfica de les noves peces presentades en aquest treball que les situa entre les inscripcions ibèriques més antigues. En particular, la de text **taśsa**[, que ha aparegut entre les runes d'un edifici senyorial amortitzat al darrer quart del s. V aC, cosa que la converteix en la inscripció ibèrica més antiga per cronologia estratigràfica, només superada per la inscripció sobre ceràmica àtica de figures negres tardanes d'Ullastret C.2.30, amb una cronologia tipològica de mitjans del s. V aC.

Des del punt de vista paleogràfic, cal destacar també que la variant del signe **ta** d'aquesta inscripció presenta una forma característica que permetria interpretar-la com a variant supercomplexa d'un hipotètic sistema de tres variants que es documenta explícitament només de forma esporàdica, especialment al signe **ke**.

BIBLIOGRAFIA

- ALBELDA, V. 2015, El Grau Vell (Sagunt, València): una salida al mar en el norte de la Edetania, *SAGVNTVM extra* 17, 89-98.
- ARANEGUI, C. 2004, *Saguntum oppidum, emporio y municipio romano*, Barcelona.
- ARANEGUI, C., VIVES-FERRANDIZ, J. 2006, Encuentros coloniales, respuestas plurales: los ibéricos antiguos de la fachada mediterránea central, *Arqueo Mediterrània* 9, 89-107.
- ASENSIO, D., GINER, D., PONS, E., 2008, Los materiales cerámicos recipientes, in Pons, E., Garcia, L. (eds.) *Prácticas alimentarias en el mundo ibérico. El ejemplo de la fosa FS362 de Mas Castellar de Pontós (Empordà-España)*, BAR International Series 1753, Oxford, 26-57.
- ASENSIO, D., PONS, E. 2011, El paisatge fortificat de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà): un equilibri entre estructures constructives i excavades, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 21, Universitat de Lleida, 173-184.
- ASENSIO, D., PONS, E. 2015, Manifestacions materials de prestigi i distinció social en les diferents ocupacions del Mas Castellar de Pontós (segles V-III aC.), in Belarte, M.C., Garcia, D., Sanmartí, J. (eds.), *Les estructures socials a la Gàl·lia i a Ibèria*. Homenatge a Aurora Martín i Enriqueta Pons. *Actes de la VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell* (Calafell, 7 al 9 de març de 2013). *Arqueomediterrània* 14, Universitat de Barcelona - ICAC, Barcelona, 151-163.
- ASENSIO, D., PONS, E., FUERTES, M. 2007, La darrera fase d'ocupació del Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà, Girona), in Palahí, L., Nolla, J.M., Vivó, D. (eds.), *De Kerunta a Gerunda. Els orígens de la ciutat*. Col·lecció Història de Girona 41. Ajuntament de Girona, Girona, 97-129.
- ASENSIO, D. PONS, E., JORNET, R., MORER, J. (en premsa), L'impacte de la présence coloniale grecque dans les communautés locales: l'interaction et les conflits dans Mas Castellar de Pontós, *Ionian Conference-Empúries* 2015, en premsa.
- BALLESTER, X. 2006, Anexo: comentario grafemático y lingüístico al plomo ibérico de Grau Vell, *Arqueo Mediterrània* 9, 103-104.
- BOUSO, M. et al. 2002, El complex arqueològic de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Campanyes 2000 i 2001, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les comarques gironines*. Sant Joan de les Abadesses, 105-113.
- BURCH, J., NOLLA, J.M^a, SAGRERA, J. 2011, *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 4 Les defenses de l'oppidum de *kerunta*, Girona.
- CAMPMAJO, P., FERRER I JANÉ, J. 2010, Le nouveaux corpus d'inscriptions ibériques rupestres de la Cerdagne: Premiers résultats, *Palaeohispanica* 10, 249-274.
- CAMPMAJO, P. UNTERMANN, J. 1991, Corpus des gravures ibériques de Cerdagne, *Ceretania* 1, 39-59.
- CANÓS, I. 2002, *L'epigrafia grega a Catalunya*, Debrecen, Hungarian Polis Studies 9.
- CASAS, S., CODINA, F., MARGALL, J. PRADO DE G. 2002, Noves aportacions al coneixement de l'ampliació nord de l'oppidum del Puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà). Estudi d'una inscripció sobre pedra trobada en aquesta zona, *Cypselà* 14, Girona, 237-250.
- CHAZALON, L. 2010, Les ceràmiques attiques du Ve s. av. n. è. à Lattes, in Janin, Th. (dir.), *Premières données sur le cinquième siècle avant notre ère dans la ville de Lattara*, *Lattara* 21, tome 2, 529-650.
- CURA, M., SANMARTÍ, E. 1981, Sobre els orígens de la ciutat de Manresa. Les ceràmiques gregues del Puig Cardener, *Faventia* 3/1, 115-133.
- DUBOSSE, C. 2007, *Ensérune (Nissan-lez-Ensérune, Hérault) : les céramiques grecques et de type grec dans leurs contextes (VIe-IVe s. av. n. è.)*, Lattes, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne 23.
- FERRER I JANÉ, J. 2005, Novetats sobre el sistema dual de diferenciació gràfica de les oclusives, *Palaeohispanica* 5, 957-982.
- FERRER I JANÉ, J. 2006, Nova lectura de la inscripció ibèrica de La Joncosa, *Veleia* 23, 127-167.
- FERRER I JANÉ, J. 2010, La llengua i l'escriptura ibèrica a la Cerdanya, *Ker* 4, 50-59.
- FERRER I JANÉ, J. 2011, Ibèric **baikar**: un nou testimoni en un escif àtic de Sant Julià de Ramis, in *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis 4. Les defenses de l'oppidum de *kerunta*, Girona, 203-217.
- FERRER I JANÉ, J. 2012, Saleitartin: testimoni múltiple d'un antropònim ibèric al jaciment de Can Rossó (Argençola), *Revista d'Arqueologia de Ponent* 22, Universitat de Lleida, 143-152.
- FERRER I JANÉ, J. 2013a, Los problemas de la hipótesis de la lengua ibérica como lengua vehicular, *E.L.E.A.* 13, 116-157.
- FERRER I JANÉ, J. 2013b, Deux alphabets ibères duals rupestres de Cerdagne, *Sources – Les cahiers de l'Âne Rouge* 1, 9-18.
- FERRER I JANÉ, J. 2014a, Deux nouveaux alphabets ibères rupestres de Cerdagne, *Sources – Les cahiers de l'Âne Rouge* 2, 11-20.
- FERRER I JANÉ, J. 2014b, Ibèric **kutu** i els abecedaris ibèrics, *Veleia* 31, 227-259.
- FERRER I JANÉ, J. 2015, Le nouveau corpus d'inscriptions ibériques rupestres de la Cerdagne (2): Deuxième livraison, *Sources – Les cahiers de l'Âne Rouge* 3, 7-22.
- FERRER I JANÉ, J. e.p. 2017, Algunas reflexiones sobre la genealogía de las escrituras paleohispánicas", *Palaeohispanica* 17.
- FERRER I JANÉ, J., GARCÉS, I. 2005, El plom ibèric d'Oliols (Sant Esteve de Llitera, Osca), *Acta Palaeohispanica IX – Palaeohispanica* 5, 983-993.

- FERRER I JANÉ, J., SÁNCHEZ, M. e.p. 2017, L'enigma b'òide al descobert: **kaštaum** i **baikar** en sengles inscripcions ibèriques sobre una tortera i un vaset de Vilademuls, RAP.
- FERRER i JANÉ, J., VELAZA, J. 2008, Lámina de plover con inscripción ibérica procedente del Mas Castellar de Pontós, in Pons, E., Garcia, Ll. (eds), *Prácticas alimentarias en el mundo ibérico. El ejemplo de la fosa FS362 de Mas Castellar de Pontós (Empordà-España)*, Oxford, British Archeological Reports, 125-127.
- FUERTES, M., LÓPEZ, A., PONS, E., VARGAS, A. 2002, El poblado ibérico fortificado: l'oppidum, in Pons, E. (dir.), *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica (excavacions 1990-1998)*. Sèrie Monogràfica 21, Girona, MAC-Girona, 59-87.
- GARCÍA CANO, J.M., GIL GONZÁLEZ, F. 2013, Nuevos enfoques para el estudio de las cerámicas áticas: la morfometría a propósito de un skyphos de Lorca, *Alberca, Revista de la Asociación de Amigos del Museo de Lorca*, 11, 29-49.
- GARCÍA-GELAVERT, M.P., BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, J.M. 1988, *Excavaciones en la necrópolis ibérica del Estacar de Robarinas (S. IV a.C.)*, Oxford, British Archeological Reports, International Series; 425.
- GUITART, J., PERA, J., MAYER, J., VELAZA, J. 1996, Noticia preliminar sobre una inscripción ibérica encontrada en Guissona (Lleida), in Villar, F., D'Encarnação, J. (eds.) *La Hispania Prerromana*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 163-170.
- HOZ, J. DE, 1995, Escrituras en contacto: ibérica y latina, in Beltrán, F. (ed), *Roma y el nacimiento de la cultura epigráfica en Occidente*, Zaragoza, 57-84.
- HOZ, J. DE 2009, El problema de los límites de la lengua ibérica como lengua vernácula, *Palaeohispanica* 9, 413-433.
- HOZ, J. de 2011, *Historia lingüística de la Península Ibérica en la antigüedad. II. El mundo ibérico prerromano y la indoeuropeización*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.
- LLOBREGAT, E. 1989, Los graffiti en escritura greco-ibérica y púnica de la Illeta dels Banyets, El Campeyo (Alicante), *APL* 19, 149-66.
- MALUQUER DE MOTES, J. 1968, *Epigrafía prelatina de la Península Ibérica*, Publicaciones eventuales 12, Universidad de Barcelona,
- MALUQUER DE MOTES, J. 1976, Nuevas inscripciones ibéricas en Catalunya, *Pyrenae* 12, Universitat de Barcelona, 183-189.
- MALUQUER, J., PICAZO M., MARTIN, A. 1984, *Corpus Vasorum Antiquorum, Espagne, Musée Monographique d'Ullastret*, fasc. I, Barcelona, IEC.
- MARTIN i ORTEGA, A. 1977, Memoria de la segunda campaña de excavaciones efectuadas en el yacimiento de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà, Girona 1976). *Revista de Gerona* 78, 1977, 49-55.
- MIRÓ, M.T. 2006, *La cerámica ática de figuras rojas de la ciudad grega d'Emporion*, Monografies Emporitanes, 14, Museu d'Arqueologia de Catalunya Empúries.
- MONCUNILL, N. 2010, *Els noms personals ibèrics en l'epigrafia antiga de Catalunya*, Barcelona, IEC.
- MLH I = UNTERMANN, J. 1974, *Monumenta Linguarum Hispanicarum Band I. Die Munzlegenden*, Wiesbaden, Ludwig Reichert Verlag.
- MLH II = UNTERMANN, J. 1980, *Monumenta Linguarum Hispanicarum Band II. Die iberischen Inschriften aus Sudfrankreich*, Wiesbaden, Ludwig Reichert Verlag.
- MLH III = UNTERMANN, J. 1990, *Monumenta Linguarum Hispanicarum Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien*, Wiesbaden, Ludwig Reichert Verlag.
- OLIVA, M. 1960, Actividades del servicio provincial de investigaciones arqueológicas, en 1960, *Anales Instituto de Estudios Gerundenses* 14, 341-409.
- PANOSA, M.I. 1993, Nuevas inscripciones ibéricas de Cataluña, *Complutum* 4, 175-222.
- PANOSA, M.I. 1999, *La escritura ibérica en Cataluña y su contexto socioeconómico (Siglos V-I a.C.)*, Vitoria-Gasteiz, Instituto de Ciencias de la antigüedad, Anejos de Veleia 13.
- PANOSA, M.I. 2001, Novedades de epigrafía ibérica en Cataluña y algunos aspectos metodológicos, in Villar, F., Fernández M^a.P (eds), *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 511-540.
- PANOSA, M.I. 2002, Epigrafía ibérica a Mas Castellar de Pontós, in Pons, E. (dir.), *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica (Excavacions 1990-1998)*, Sèrie Arqueològica 21, Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 577-574.
- PICAZO, M. 1977, *La cerámica ática de Ullastret*, Instituto de Arqueología y Prehistoria, Barcelona.
- PONS, E. (dir.) 2002, *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica (excavacions 1990-1998)*, Sèrie Monogràfica 21, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.
- PONS, E., GARCIA LL.(eds.) 2008, *Prácticas alimentarias en el mundo ibérico. El ejemplo de la fosa FS362 de Mas Castellar de Pontós (Empordà-España)*, Oxford, British Archeological Reports International Series 1753.
- PONS, E. et al. 2004, El complex arqueològic del jaciment ibèric de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Campanyes 2002 i 2003, in *Setenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, La Bisbal d'Empordà, 143-153.
- PONS, E. et al. 2006, El complex arqueològic del jaciment ibèric de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Campanyes 2004 i 2005, in *Vuitenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Roses, 163-176.
- PONS, E., ASENSIO, D., BOUSO, M., FUERTES, M. 2005, Noves aportacions sobre la periodització del jaciment de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà), in *Món*

Ibèric als Països Catalans. Homenatge a J. Barberà. (Puigcerdà 2003), Puigcerdà, 361-377.

PONS, E., ASENSIO, D., FUERTES, M. I BOUSO, M. 2010, El yacimiento de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà, Girona): un nucleo indígena en la órbita de la colonia focea d'Emporion, in Tréziny, H. (ed.), *Grecs et Indigènes de la Catalogne à la Mer Noire, Actes des Rencontres du programme européen Ramses (2006-2008)*. Centre Camille Julian. Aix-en Provence, 105-118.

PY, M. 1978, Quatre siècles d'amphore massaliète. Essai de classification des bords, *Fligina* 3, 1-24.

PY, M. (dir.) 1993, *Dictionnaire des céramiques antiques (VII s. av. n. e. – VII s. de. n.e.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan) (DICOCER)*, Lattara 6.

PY, M. 1999, Le faciès de la céramique lattoise du IVe siècle avant notre ère, in Py, M. (dir.), *Recherches sur le quatrième siècle avant notre ère à Lattes*, Lattara 12, 287-438.

PY, M., ADROHER, A.M., SANCHEZ, C. 2001, Corpus des céramiques de l'âge du fer de Lattes (Fouilles 1963-1999), DICOCER 2, Lattara 12.

PRESCOTT A. E. 1979, Algunos fragmentos inéditos y nueva lectura de una estela ibérica, in *Actas dell Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 273-281.

RAMON, J. 1995, *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterraneo central y occidental*, Col.lecció Instrumenta 2, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona.

RODRÍGUEZ RAMOS, J. 2003, Revisión de algunas lecturas de las inscripciones íberas levantinas no monetales publicadas en los *Monumenta Linguarum Hispanicarum*, *Pyrenae* 33-34, Universitat de Barcelona, 365-373.

RODRÍGUEZ RAMOS, J. 2014, Nuevo Índice Crítico de formantes de compuestos de tipo onomástico íberos, *ArqueoWeb* 15, 81-238.

SABATINI, B. 2000, Les skyphos F.B. group à Spina: Apport chronologique de l'étude stylistique et typologique, *La ceramique attique du IVe siecle en Mediterranee Occidentale. Actes du Colloque international organise par le Centre Camille Jullian*, (Arles 7-9 decembre 1995), Nápoles, 47-65.

SANMARTÍ, J. 1994, Algunas observaciones sobre la distribución de cerámicas áticas en la costa central de Cataluña durante el siglo V a.C, in Cabrera, P., Olmos, R., Sanmartí, E., *Iberos y griegos: lecturas desde la diversidad*, Huelva Arqueológica XIII, 2, 33-57.

SANMARTÍ, J. 1996, La ceràmica grega fina de l'assentament ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès, Tarragona), segles VI-IV aC, *Pyrenae* 27, Universitat de Barcelona, 117-139.

SANMARTÍ, E. 1976, Cerámicas de importación ática del Puig de Benicarló, *QPAC* 3, 219-228.

SOLIER, Y. 1979, Découverte d'inscriptions sur plombs en écriture ibérique dans un entrepôt de Pech Maho (Sigean), *Revue Archéologique du Narbonnaise* 12, 55-123.

SPARKES, B. A., TALCOTT, L. 1970, *The athenian agora, XII, Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C.*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton.

TRIAS, G. 1968, *Cerámicas griegas de la península ibérica*, Valencia, The William L. Bryant Foundation.

UNTERMANN, J. 2002, Análisis y interpretación de la inscripción ibérica sobre piedra aparecida en la zona 18 del Puig de Sant Andreu (Ullastret), *Cypsela* 14, 247-249.